

מחקרי מרכז דדו
אדר התשפ"ה - מרץ 2025

ד"ר רוני טיארג'אן-אור
תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל

בין משבר חברתי למלחמה אסימטרית ארוכה

**נקודות ייחוס ממלחמות עבר להבנת מלחמת
"חרבות ברזל" בהקשר צבא-חברה**

אז הקמתה מהווה ישראל מקרה ייחודי בהקשר של יחסי צבא-חברה, הכולל הנוגע לאופן ניהולם והן בהיקף ובעוצמה של חשיפת אזרחי המדינה לאירועי לחימה ולאיומים ביטחוניים מגוונים. בשונה מרוב מדינות המערב הצבא הישראלי הוא עדיין "צבא אזרחים", המבוסס על גיוס חובה (לגברי ולנשים), ומגוון רחב של סיבות הוא זוכה לאמון יציב וגבוה מאוד לאורך השנים. אתוס של לחימה, שליחות ותרומה הם עדיין ערכים הנוכחי בעוצמה רבה בדיון הציבורי, ואילו רוב המאפיינים של צבאות פוסט-מודרניים שתוארו על ידי צ'ארלס מוסקוס וממשיכיו כמאפיינים של צבאות "מערביים", אינם חלים על צה"ל. השירות הצבאי עדיין נחשב לאמת מרכזית בהגדרת האזרחות הטובה, אין שינוי דרמטי במעמדו הדומיננטי של הצבא בישראל, ואולי חשוב מכול - בישראל, מדינה קטנה מבחינה אוגרפית, איום של מלחמה וטרור הוא מציאות שכיחה, וכל האזרחי שופים אליו ישירות.

חקר זה יתמקד בארבעה אירועי לחימה: מלחמת אלג'יריה, מלחמת סינאם, מלחמת לבנון הראשונה ומלחמת "חרבות ברזל" (המתנהלת בעקבות יציאת מסמך זה, והיא מוקד ההשוואה, שהרי לגבי השלכות עליה אין ספקים ללמוד). נבחן בהתאמה את ה"צד החזק" מבחינה צבאית מבין שני הצדדים הלוחמים במהלך אירועים אלה, ונתמקד בצבא ובחברה בצד הפחות

בין משבר חברתי למלחמה אסימטרית ארוכה

נקודות ייחוס ממלחמות עבר להבנת מלחמת "חרבות ברזל"
בהקשר צבא-חברה

רוני טיארג'אן-אור
מאיר פינקל

מחקר מרכז דדו מספר 7
בשיתוף מערך מדעי ההתנהגות (ממד"ה)

אדר התשפ"ה
מרץ 2025

אמ"ץ - תוה"ד - מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

Between Social Crisis and Long Asymmetric War:
Past Wars as Points of reference for Understanding
Civil-Military Relations during the "Iron Swords" War

Roni Tiargan-Orr
Meir Finkel

Dado Center for Interdisciplinary Military Studies

מפקד מרכז דדו: תא"ל ד"ר איל פכט
עורך ראשי: סא"ל ד"ר איתי חימיניס
עורכת לשון: חוה בר-טל
מעצב גראפי: יהודה סלומון

אנו מבקשים להודות לקוראים שתרמו, האירו וסייעו לנו בעיצוב
ובשיפור המחקר: תא"ל איל פכט, אל"ם (מיל') ד"ר אסף חזני,
תא"ל (מיל') ארי סינגר, פרופ' יחיאל לימור, ד"ר מוטי ספראי,
פרופ' מרדכי שנהב, ד"ר נחי שאולי-משעול, אל"ם (מיל') עינת גפנר,
אל"ם (מיל') ד"ר עפרה בן ישי, פרופ' קובי מיכאל.
תודה מיוחדת לאל"ם שרית שיף, ר' ממד"ה, שיזמה את המחקר.

© כל הזכויות שמורות
למדינת ישראל - משרד הביטחון
נדפס בישראל, התשפ"ה - 2025
© All rights reserved to
The Ministry of Defense, Israel
Printed in Israel

יצא לאור באמצעות משרד הביטחון - ההוצאה לאור

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או
לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר, כל חלק
שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור
בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

תוכן העניינים

5	תקציר
7	מבוא
11	1. מלחמת העצמאות של אלג'יריה
11	1.1 רקע היסטורי לפרוץ המלחמה
13	1.2 אירועים מרכזיים
16	1.3 מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה
23	1.4 תוצאות המלחמה
25	2. מלחמת וייטנאם
26	2.1 רקע היסטורי לפרוץ המלחמה
28	2.2 אירועים מרכזיים
31	2.3 מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה
39	2.4 תוצאות המלחמה
41	3. מלחמת לבנון הראשונה
41	3.1 רקע היסטורי לפרוץ המלחמה
42	3.2 אירועים מרכזיים
43	3.3 מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה
52	3.4 תוצאות המלחמה
52	4. מלחמת "חרבות ברזל"
53	4.1 רקע היסטורי לפרוץ המלחמה
54	4.2 אירועים מרכזיים
57	4.3 מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה
61	4.4 תוצאות המלחמה
62	דיון
74	נספח: סיכום אירועי הלחימה שסוקרו ומאפייניהם

תקציר

מלחמת "חרבות ברזל" מעלה במשנה תוקף שאלות לגבי יחסי צבא-חברה בעת מלחמות ארוכות: על הדינמיקה של דעת קהל כלפי הצבא ומוסדות השלטון בעת מלחמה, באיזו מידה חברות יכולות להתגייס ולהתמודד עם מלחמות כאלה לאורך זמן ועוד.

למרות האתגר שבהשוואה בין אירועים שונים, ניתן להתייחס למלחמות עבר כנקודות התייחסות וכגורם מעורר ללמידה על מלחמה נתונה. לאור זאת מוצג כאן ניסיון ללמוד משלוש מלחמות עבר (מלחמת אלג'יריה, מלחמת וייטנאם ומלחמת לבנון הראשונה) על אפשרויות להתפתחויות ביחסי צבא-חברה בישראל, בעת ובעקבות מלחמת "חרבות ברזל".

תוצג סקירה היסטורית קצרה על האירועים השונים, וניתוח שיעסוק בין השאר במידה ובאופי של התמיכה החברתית במדיניות הממשלה לאורך שלבי המלחמה; במניעי המלחמה - בין לוקאלי לגלובאלי; במלחמה לצד משבר חברתי והתפתחויות אפשריות של המשבר החברתי שבו מעורבת מלחמה; בתוצאות המלחמה ומידת היכולת המעשית "לנצח" יריב חלש מבחינה צבאית, אך נחוש מבחינת רוח לחימה; בשינויים בהבנת מאפייני המלחמה והצבאות בעקבות מלחמה גדולה; במעמד הצבאות במדינות.

מבוא

מלחמת "חרבות ברזל", המתנהלת בעת כתיבת שורות אלה (פברואר 2025), מעלה במשנה תוקף שאלות לגבי יחסי צבא-חברה בעת מלחמות ארוכות: על הדינמיקה בין דעת הקהל לבין הצבא ומוסדות השלטון בזמן מלחמה, באיזו מידה חברות יכולות להתגייס ולהתמודד עם מלחמות כאלה לאורך זמן¹, השינויים בתגובות של החברה האזרחית כלפי המלחמה ואופן ניהולה, הגורמים המשפיעים על יכולת ההתמודדות של החברה עם המלחמה וכן הצעות לשינויים במבנה צבאות, במאפייני הלחימה וכיוצא באלה.

ביסוד המחקר נטען כי סוגיות צבא-חברה הן חלק מהותי מתופעת המלחמה, ואי אפשר להבין אותה מבלי לדון בסוגיות אלה. יש להן משמעות ניכרת על היכולת לקיים מלחמה, על תדמית הישגי המלחמה ועל האופן שבו היא תיזכר.

כאשר דנים בסוגיות אלה, מייד עולים ספקות רבים בדבר מידת היכולת ללמוד ולהסיק ישירות ממלחמה אחת לאחרת. אומנם אפשר לומר כי בכל מערכה יש מרכיבים דומים ביחסי צבא-חברה ובמאפייני המלחמה, אך ההקשר הבין-לאומי, ההיסטורי והמקומי, התמהיל והעוצמה בין מרכיבים שונים בכל מערכה והעובדה, שתמיד יהיו הרבה מדי פרמטרים מעורבים, יקשו על השוואה ישירה. עם זאת, נרצה לטעון כי אפשר לראות בלמידה ממלחמות גורם מעורר להבנת אחרות, וגם כי באמצעות ניסיון לבודד מרכיבים אלה או אחרים ולדון בתמהיל הייחודי של כל אירוע אפשר ללמוד, ולו חלקית, על האופן שבו יכולות להתפתח מלחמות. בעבודה זו ננסה לדון בזהירות בסוגיות אלה ואחרות מתוך למידת מלחמות עבר ומתוך הכרה במגבלה של יכולת ההשוואה בין אירועי לחימה של חברות שונות במצבים שונים.

מאז הקמתה מהווה ישראל מקרה ייחודי בהקשר של יחסי צבא-חברה, הן בכל הנוגע לאופן ניהולם והן בהיקף ובעוצמה של חשיפת אזרחי המדינה לאירועי לחימה ולאיומים ביטחוניים מגוונים. בשונה

¹ ובישראל המקרה של מערך המילואים משמעותי ביותר במסגרת זו.

מרום "מדינות המערב", הצבא הישראלי הוא עדיין "צבא אזרחים"², המבוסס על גיוס חובה (לגברים ולנשים), וממגוון רחב של סיבות הוא זוכה לאמון יציב וגבוה מאוד לאורך השנים³. אתוס של לחימה, שליחות ותרומה הם עדיין ערכים הנוכחים בעוצמה רבה בדיון הציבורי, ואילו רוב המאפיינים של צבאות פוסט-מודרניים שתוארו על ידי צ'ארלס מוסקוס וממשיכיו כמאפיינים של צבאות "מערביים", אינם חלים על צה"ל⁴. השירות הצבאי עדיין נחשב לאמת מידה מרכזית בהגדרת האזרחות הטובה, אין שינוי דרמטי במעמדו הדומיננטי של הצבא בישראל, ואולי חשוב מכול – בישראל, מדינה קטנה מבחינה גאוגרפית, איום של מלחמה וטרור הוא מציאות שכיחה, וכל האזרחים חשופים אליו ישירות.⁵

למרות ייחודיות זו, במחצית השנייה של המאה הקודמת התחוללו במקומות אחרים בעולם עימותים שאפשר לראותם כמראה להבנת המקרה הישראלי. שניים מהאירועים הללו, ואולי הבולטים שבהם, התרחשו בסמיכות זמנים: מלחמת העצמאות של אלג'יריה (La guerre d'Algérie, 1954-1962) ומלחמת וייטנאם, הידועה גם

² לוי, י' (2021). מהו צבא האזרחים? **מערכות**. <https://bit.ly/4b2hLHX>.

³ ראו לדוגמה: הרמן, ת' ואחרים (2023). **מדד הדמוקרטיה**. המכון הישראלי לדמוקרטיה; ממד"ה (2004-2001). **סקרי עמדות הציבור במצבי ביטחון משתנים**.

⁴ Moskos, C.C. (2000). *Toward a Post-Modern Military: The United States as a Paradigm*. In: Moskos, C.C., Segal, D. R., & Williams, J. A. (Eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*. Oxford University press, 14-31.

⁵ מבין המגוון הרחב, ראו לדוגמה: בן-אליעזר, א' (1994). אומה במדים ומלחמה: ישראל בשנותיה הראשונות. **זמנים** 49, עמ' 53-64; בן-אליעזר, א' (2003). החברה הצבאית והחברה האזרחית בישראל: גילויים של אנטי-מיליטריזם ונאו-מיליטריזם בעידן פוסט-הגמוני. בתוך: אלחאגי, מ' ובן-אליעזר, א' (עורכים). **בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בעולם משתנה**. אוניברסיטת חיפה, עמ' 29-76; גזית, נ' ולוי, י' (2016). **צבא מחנך עם**. האוניברסיטה הפתוחה; כהן, ס' ובגנו, י' (2001). המשמעות החברתית של השירות הצבאי בישראל: מבט מחודש. בתוך: כהן ס' (עורך). **צה"ל והחברה הישראלית: בחינה מחדש**. אוניברסיטת בר אילן – מרכז גבין סאדאת, עמ' 21-38; לומסקי-פדר, ע' ובן-ארי, א' (2003). מ"עם במדים" ל"מדים שונים לעם": ניהול שינוי תרבותי וחברתי בצה"ל. בתוך: אלחאגי, מ' ובן-אליעזר, א' (עורכים). **בשם הביטחון: סוציולוגיה של שלום ומלחמה בעולם משתנה**. אוניברסיטת חיפה, עמ' 255-285; ליסק, מ' (2001). האתוס הביטחוני והמיתוס של ישראל כחברה מיליטריסטית. **תרבות דמוקרטית** 4-5, עמ' 187-211.

מלחמת הוֹדוֹ-סִין השנייה (Vietnam War, or Second Indochina War, 1959-1975). הללו יכולים לשמש מקרה בוחן מעניין לתמות המרכזיות שיועלו במחקר הנוכחי. אפשר גם להעריך כי בעת כתיבת שורות אלה יש סכסוכים חדשים בעולם העשויים להיות רלוונטיים אף הם לנקודת המבט שאנו מנסים להביא, והדוגמה הבולטת מכול היא מלחמת רוסיה-אוקראינה, המביאה גם לחשש מתגבר ממלחמות נוספות באירופה ובמקומות אחרים.

נוסף על כך, אפשר להתייחס גם לאירועי עבר שישראל השתתפה בהם, כאל מקרי בוחן מעניינים: מלחמת לבנון הראשונה (1982) מעניינת להשוואה, שהרי מדובר במלחמה ארוכה, לא קונצנזואלית, שהתנהלה לפחות בחלקה לצד משבר חברתי מתהווה.

לפיכך, מחקר זה יתמקד בארבעה אירועי לחימה: מלחמת אלג'יריה, מלחמת וייטנאם, מלחמת לבנון הראשונה ומלחמת "חרבות ברזל" (המתנהלת בעת כתיבת מסמך זה, והיא מוקד ההשוואה, שהרי לגבי השלכות עליה אנו מנסים ללמוד). נבחן בהתאמה את ה"צד החזק" מבחינה צבאית מבין הצדדים הלוחמים במהלך אירועים אלה, ונתמקד בצבא ובחברה בצרפת, בארצות הברית ובישראל. אומנם בבחירת מלחמות אלה כמקרי בוחן לצד מלחמת "חרבות ברזל" יש ממד שרירותי הקשור בנוחות, ברוחב היריעה ובעניין של הכותבים, אך העדפנו לדון בהן על פני מלחמות רלוונטיות אחרות גם משלוש סיבות מהותיות:

1. בשלושת המקרים הנדונים יש מלחמה של חברה "מערבית" מול חברה אחרת. יש לציין עם זאת, שאפשר היה להתמקד גם באירועי לחימה אחרים שבהם "הצד החזק" אינו מדינה מערבית דמוקרטית, ושייתכנו בהם תפיסות אחרות של המלחמה (כמו: מלחמת רוסיה-צ'צ'ניה, פלישת תורכיה לקפריסין וכדומה) וגם דפוסים אחרים של התפתחות משברים חברתיים.
2. בשלושת המקרים יש מאבק אסימטרי בין מדינה לארגונים או למדינות חלשות יותר מבחינה צבאית.
3. אלו שלושה אירועים שאפשר להתבונן בהם מנקודת מבט רחבה יחסית בהיבט יחסי צבא-חברה.

אירועים שמצאנו אותם רלוונטיים לבחינה, אך הוחלט שלא לבחור בהם במסגרת מאמץ מחקרי זה היו:

1. מלחמת רוסיה-אוקראינה - בעיקר מכיוון שזו עדיין מתנהלת ותוצאותיה אינן ברורות, אך גם כי אין בה מאבק מובהק בין מדינה מערבית למדינה אחרת. בכל מקרה, מלחמה זו תוזכר לא אחת במהלך המחקר.
2. מלחמת ההתשה בסיני - מכיוון שהתנהלה בין כוחות שווים יחסית (מדינות), וגם כי המידע שהיה בידינו לגבי יחסי צבא-חברה בישראל בעת התנהלותה הוא פחות נרחב.
3. אירועי "גאות ושפל" וסדרת אירועי הלחימה בעשרים השנים הראשונות של המאה ה-21 בין ישראל לעזה וללבנון. אירועים אלה נחקרו משמעותית, והחלטנו שלא להשתמש בהם עקב אופי המלחמה במסגרתם, שכלל סדרת מבצעים ובעיקר פעילות לחימה בעצימות נמוכה, הכרוכה בכמות נפגעים מועטה יחסית.
4. מלחמת אפגניסטן בין ארצות הברית והקואליציה המערבית לכוחות הטאליבן לא נבחנה כחקר מקרה בשל קוצר היריעה. לגבי כל אחד מהאירועים שנבחרו, יציג המחקר סקירה קצרה שתתמקד בארבעה נושאים:
 - הרקע ההיסטורי לפרוץ המלחמה.
 - אירועים מרכזיים במסגרת המלחמה.
 - ניתוח של מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה במגוון ממדים: מהות המשבר; מדיניות המלחמה של "הצד החזק"; אופן הפעולה (האיום) של האויב; תפיסת האיום ברמת האזרח; מידת התמיכה החברתית במדיניות הממשלה ובסיסה; יסוד ההתנגדות למדיניות הממשלה; סדר הדברים בין המשבר החברתי לביטחוני - מה הוביל למה?; הרחבת תשתית כוח האדם עקב צרכי הלחימה והשפעתו על החברה; מעורבות הצבא במשבר החברתי (ובכלל זה יחסי דרג מדיני-דרג צבאי); השפעת המלחמה על הצבא.
 - תוצאות המלחמה.

בסיכום הדברים, ולאחר סקירה של האירועים המרכזיים בתקופת מלחמת "חרבות ברזל" עד כתיבת מחקר זה, ננסה לבחון בצניעות ובזהירות מה אפשר ללמוד מהאירועים על אפשרויות ההתפתחות של יחסי צבא-חברה בישראל במהלך מלחמת "חרבות ברזל" ובעקבותיה.

1. מלחמת העצמאות של אלג'יריה

מלחמת העצמאות של אלג'יריה, שהתחוללה בין השנים 1954-1962, הייתה החשובה והאחרונה במלחמות הדה-קולוניזציה, ויש אומרים שגם הייתה האכזרית מכולן. המלחמה יצרה תוהו ובוהו בצרפת והביאה אותה אל סף מלחמת אזרחים. בעטייה של המלחמה נפלו שש ממשלות וקרסה הרפובליקה הרביעית.⁶

1.1 רקע היסטורי לפרוץ המלחמה

שורשי מלחמת העצמאות האלג'ירית נטועים בעשורים הראשונים של המאה התשע עשרה. לאחר סכסוך דיפלומטי בשנת 1827 הטילה צרפת על אלג'יר מצור, והוא נמשך כשלוש שנים. בשנת 1830 פלשו הצרפתים לצפון המדינה והביאו ליציאתו לגלות של שליט אלג'יריה. כבר בראשית הפלישה הצרפתית החלו פעולות מרי של כוחות מקומיים, ואלו נמשכו שנים אחדות עד שדוכאו בידי הצרפתים. השלמת ההשתלטות על צפון אלג'יריה התרחשה בשנת 1847. אז הכריזה הממשלה החדשה של "הרפובליקה הצרפתית השנייה" על השטחים הכבושים כעל טריטוריה בלתי נפרדת מצרפת, המחולקת לשלושה מחוזות שלטוניים אזרחיים. בה בעת, ולאחר איבוד חבל אלזס-לורן ב-1871, התגבר קצב הקולוניזציה באלג'יריה. הרפובליקה הצרפתית עודדה הגירה של מתיישבים צרפתים לאלג'יריה, ואלה התיישבו בעיקר בערים ועסקו בחקלאות ובמסחר (הם יכוננו בהמשך "שחורי רגליים" Pied-Noir). עקב היותם עירוניים בעיקר, נוצרה הפרדה גאוגרפית בין המתיישבים הצרפתים לבין האוכלוסייה המוסלמית המסורתית שישבה ברובה הגדול באזורים הכפריים. התושבים המקומיים חשו עצמם נפגעים מהכיבוש. הם ראו

⁶ Horne, A. (2015). *A savage war of peace*. New-York: New-York Review Books.

את הכיבוש הזר כהשפלה לאומית, קבלו על איבוד אדמות לטובת המתיישבים החדשים, זעמו על המתיישבים הצרפתים שמנעו כל ניסיון לרפורמות כלכליות או חברתיות לקידום התושבים המסורתיים, וטענו נגד הפגיעה במסורות ותיקות, ובכללן מערכת החינוך האלג'ירית המסורתית. בשנת 1865 התיר נפוליאון השלישי לתושבי אלג'יריה המוסלמים להגיש בקשה לקבלת אזרחות צרפתית מלאה, אולם רק מעטים ניצלו זכות זו, כיוון שהדבר היה כרוך בוותור על הזכות לחיות תחת חוקי הדת המוסלמית, השריעה. מבחינת המוסלמים משמעות הדבר הייתה כפירה בדת.

בשנים 1933-1936 התרחשה באלג'יריה שורה של משברים חברתיים, פוליטיים וכלכליים, שעוררו פעולות מחאה. השלטונות הצרפתיים הגיבו בחקיקת חוקים לשמירת הסדר הציבורי. במהלך מלחמת העולם השנייה, בשנים 1939-1945, המתחים בין התושבים המוסלמים לבין המתיישבים הצרפתים אף התעצמו, מכיוון שהאחרונים תמכו ברובם בצרפת של וישי. המהומות הגיעו לשיאן ב"יום הניצחון באירופה" (שמונה במאי 1945) שהיה מצעד של תושבים מוסלמים בעיר סטיף שבצפון-מזרח אלג'יריה אשר הסתיים בהתנגשות אלימה, וזו גררה מעשי תגמול קשים: כוחות הצבא והמשטרה הצרפתיים פשטו על מוקדי ההתנגדות, והרגו לפי דיווחים שונים בין אלף וחמש מאות לששת אלפים תושבים מוסלמים. במהומות נוספות באותה שנה נהרגו עשרות אלפים נוספים.

צרפת נפגעה מתוצאות מלחמת העולם השנייה ומהקרוב בדין ביין פו, שהביא לתבוסתה במלחמת הודו-סין הראשונה וליציאתה מוייטנאם ב-1954, ולכן שאפה להשיג ניצחון שימחק את זכר המפלות הקודמות. היא ראתה באירועים המתפתחים הזדמנות להשיג תיקון לתדמיתה הפגועה בתודעת הצבא והעם.⁷

העוינות בין התושבים האלג'ירים לבין שלטונות צרפת והמתיישבים הצרפתים באלג'יריה הלכה וגברה וגררה עמה התגבשות של רגשות

⁷ דרומי, א' (2002). הקדמה למהדורה העברית. בתוך: סרוואן-שרייבר. **סגן באלג'יריה**. כתר, עמ' 7-12. Servan-Schreiber, J.J. (1957). *Lieutenant en Algérie*. Paris: Julliard

לאומיים בקרב האלג'ירים, אלה באו לידי ביטוי בשנת 1954 בהקמת "המועצה המהפכנית לפעולות מאוחדות", ארגון ששינה את שמו מאוחר יותר ל-"אף-אל-אן" - "חזית לאומית לשחרור אלג'יריה" (FLN, Front de Libération Nationale). הארגון שם לעצמו למטרה להוביל את ההתנגדות האלג'ירית מול צרפת והמתיישבים. מעודד מהכישלון הצרפתי בקרב דיין ביין פו, שהוביל לעזיבת הצרפתים את וייטנאם, החל ה-"אף-אל-אן" במרד נגד צרפת בעשרה באוקטובר. המרד התפתח בהמשך למלחמת העצמאות של אלג'יריה.⁸

1.2 אירועים מרכזיים

המלחמה הייתה סכסוך רב-שלבי, והיו מעורבות בה כמה תנועות יריבות אשר לחמו זו בזו בשלבים אלה או אחרים. ה-"אף-אל-אן" נלחם נגד צרפת ונגד המתיישבים הצרפתים אך גם נגד התנועה הלאומית האלג'יראית (MNA, Mouvement National Algérien). בצד הצרפתי פעל הצבא הן נגד ה-"אף-אל-אן" והן נגד התנועה הרדיקלית-ימנית צרפתית ה-"או-אי" אס (Organisation Armée Secrete), שנוסדה ב-1961 וניסתה לשמר את השליטה הצרפתית באלג'יריה גם באמצעים אלימים, ואף לבצע הפיכה שלטונית בצרפת.

המלחמה החלה ב"יום כל הקדושים האדום", באחד בנובמבר 1954, והתנהלה במשך כשמונה שנים עד שנת 1962. בסיומה הוכרזה עצמאותה של אלג'יריה. המלחמה הייתה אלימה, אסימטרית מבחינת יחסי הכוחות הצבאיים "על הנייר" בין הצבא הצרפתי לבין האלג'ירים, והתאפיינה בלוחמת גרילה נגד אזרחים, בעוד הצבא הצרפתי פעל כנגד המקומיים.

⁸ לגבי האירועים המתוארים כאן, ראו לדוגמה, Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (2002). The 'War without a Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies. In: Alexander, M. S., Evans, & M., Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 1-39; Evans, M. (2012). *Algeria: France undeclared war*. New-York: Oxford University Press; Gillespie, J. (1976). *Algeria: Rebellion and Revolution*. Westport conn: greenwood press; Stora, B. (2004). *Algeria 1830-2000: A Short History*. Ithaca, New-York: Cornell University Press

תחילה ביקשה צרפת לחתור להשגת פיוס באלג'יריה, אלא שהיניסיון כשל, ועד מהרה החלה מלחמה כוללת. האלג'ירים, שתמכו תחילה בפתרון שקט בדרכי שלום, עברו לאסטרטגיה לוחמנית גם כדי לזכות בתמיכה וגם כדי להגביר את עצימות הלחימה. לוחמי ה־אף־אל־אן ביצעו פעולות טרור נגד אנשי צבא (כמו הטבח במגויסי חובה צרפתיים בפאלסטרו בשמונה עשר במאי 1956) ונגד המתיישבים האירופאים (נערות הניחו פצצות בבתי קפה בשלושים בספטמבר 1956) וכן תקפו תשתיות רגישות. הצרפתים גייסו כוחות מילואים ותגברו את צבאם. בסוף 1956 ניתנה לצבא הוראה לסיים את אירועי הלחימה בכל דרך.

במהלך 1956–1957 התחולל הקרב על אלג'יר, ובמהלכו פגע הצבא הצרפתי קשות בתשתיות ה־אף־אל־אן וכלא או הרג את רוב מנהיגיו תוך שימוש באמצעים ברוטליים. האלג'ירים מצידם ביצעו פעולות צבאיות נגד החיילים והמתיישבים הצרפתים. למרות הניצחון הצבאי הצרפתי, ואולי דווקא בגללו, התחזקה התמיכה בקרב הציבור האלג'ירי ב־אף־אל־אן, ונפגעה התמיכה הציבורית בלחימה גם בתוך צרפת. למרות זאת נמשכו הקרבות ואף התעצמו, יישובים אלג'ירים שנחשדו בהתנגדות לצרפת הוחרבו, ומיליונים הפכו לפליטים.⁹ בד בבד נקטה צרפת צעדים כלכליים במגמה להחליש את כוחו של ה־אף־אל־אן. הוטל פיקוח על הכלכלה באלג'יריה, ונקבעו צעדים שפגעו פגיעה כלכלית ניכרת באזרחים המוסלמים. גם תנועתם של הללו הוגבלה.

⁹ ראו לדוגמה: Alexander, M. S., Evans, M., Keiger, J.F.V. (2002). 'The War without a Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies. In: Alexander, M. S., Evans, M., (Eds.), Keiger, J.F.V. *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Name Palgrave Macmillan, 1-39; Horne, A. (2015). *A savage war of peace*. New-York: New-York Review Books; Massu, J. (1971). *La vraie bataille d'Alger*. Paris: librairie PLON; Stora, B. (2004). *Algeria 1830-2000: A Short History*. Ithaca, New-York: Cornell University Press

המשברים הכלכליים בצרפת, שנגרמו בין השאר עקב המלחמה באלג'יריה, ערערו את יציבותה של הרפובליקה הצרפתית הרביעית, ועקב כך החלו הפגנות המוניות בדרישה לשיבת דה־גול לשלטון. ואכן, באחד ביוני 1958 שב דה־גול לשלטון והקים את "הרפובליקה הצרפתית החמישית". הוא הציע לאלג'ירים "שלום של אמיצים" ויצר ציפיות להמשך השליטה הצרפתית באלג'יריה ולשילובה עם הקהילייה. עם הזמן שינה דה־גול את דעתו מתוך הבנה, שהאלג'ירים לא יסתפקו בפחות מעצמאות מלאה, ושתהליך קבלת העצמאות הוא בלתי נמנע.

באותה תקופה פרצה שורת מחאות של המתיישבים הצרפתים, שלעיתים נעזרו ביחידות צבא צרפתיות. המחאות נועדו למנוע את עצמאות אלג'יריה ולבלום את גירושם של המתיישבים הצרפתים מהמדינה. הן החלו ב"שבוע הבריקדות" בינואר 1960, לצד שורה של מעשי חבלה שיזם ה־או־אי־אס. שיאן של המחאות התרחש באפריל 1961 בניסיון הפיכה כושל, שאורגן בידי גנרלים צרפתים שהתנגדו למשא ומתן עם האלג'ירים ("פוטש הגנרלים"), ובניסיון התנקשות בדה־גול בשמונה בספטמבר באותה שנה.

הדרישה האלג'ירית לעצמאות זכתה גם לגיבוי בין־לאומי בדצמבר 1960, עם הכרתו של האו"ם בזכותה של אלג'יריה להגדרה עצמית.

במרץ 1961 הוחלט לקיים באוויאן שיחות בין צרפת למורדים האלג'ירים במטרה להגיע להסכם. לאחר עיכובים החלו השיחות בעשרים במאי 1961. בד בבד עם התנהלות השיחות, המשיכו אירועי לחימה ופגיעות הדדיות, והשיחות נקלעו לא אחת למשברים. בארבעה במרץ 1962 הגיעו הצדדים להסכם על הסדרי ביניים לקראת משאל עם על עתיד אלג'יריה. ההסכם נחתם בשמונה עשר במרץ 1962, והפסקת האש נכנסה לתוקף למחרת. במשאל עם שנערך באפריל,

אושר ההסכם ברוב מוחץ הן בצרפת והן באלג'יריה. עם חתימת ההסכם הוכרזה עצמאות אלג'יריה, ואחמד בן בלה נשיאה הראשון.¹⁰

1.3 מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה

לאור התיאור לעיל, יובא להלן ניתוח קצר של מאפייני המשבר החברתי בצרפת על רקע המלחמה תוך התייחסות למספר ממדים: מהות המשבר החברתי; אופן הפעולה של הגורם המתנגד לממשלה; תפיסת האיום של אזרחי "הצד החזק" בסכסוך; מדיניות הממשלה והגורמים שהשפיעו עליה; תפיסת האיום ברמת הפרט של האזרחים; מידת התמיכה במדיניות הממשלה; סדר הדברים: בין חברתי לביטחוני; היקף המעורבות של הצבא במשבר החברתי ואופן מעורבותו.

1.3.1 מהות המשבר החברתי:

מלחמת אלג'יריה פרצה על רקע היסטורי, שבו צרפת הייתה מעורבת בסכסוכים ובמשברים אחרים, כמו מלחמת העולם השנייה ומלחמת הודו-סין, והייתה פגועה מתוצאותיהם. בה בעת החזיקה צרפת במושבות (קולוניות) על אדמת אלג'יריה, תוך התנגדות עזה של המקומיים לאורך כל התקופה.

צרפת שאפה להשיג ניצחון שימחק את זכר המפלול הקודמות, וראתה באירועים המתפתחים באלג'יריה הזדמנות לשיקום תדמיתה הפגועה בתודעת הצבא והעם. בעקבות זאת התפתח דיון פנימי משברי בצרפת, שהיה במהותו מחלוקת בשאלת "אלג'יריה הצרפתית": האם לשמור על שליטה באלג'יריה, האם לשאת ולתת על מצב זמני שבין

¹⁰ ראו לדוגמה: הנקיין, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". "תכלת" 24. <https://bit.ly/2UuJBq0>; Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (2002). The 'War without a Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 1-39; Evans, M. (2012). *Algeria: France undeclared war*. New-York: Oxford University Press; Gillespie, J. (1976). *Algeria: Rebellion and Revolution*. Westport conn: greenwood press; Gillespie, J. (1976). *Algeria: Rebellion and Revolution*. Westport conn: greenwood press; Horne, A. (2015). *A savage war of peace*. New-York: New-York Review Books; Stora, B. (2004). *Algeria 1830-2000: A Short History*. Ithaca, New-York: Cornell University Press. ISBN 0-8014-8916-4

עצמאות מלאה לבין שילוב מלא של אלג'יריה כחלק מצרפת או האם להסכים לעצמאותה המלאה של אלג'יריה.¹¹

1.3.2 אופן הפעולה של הגורם המתנגד לממשלת צרפת:

כוחות ההתנגדות האלג'יריים (ובעיקר אף-אל-אן) התמקדו בפעולות גרילה וטרור אלימות מאוד באופיין כנגד הצבא הצרפתי וכנגד המתיישבים הצרפתים במושבות.

1.3.3 תפיסת האיום כלפי האזרחים בצרפת:

בהתאם לדרך הפעולה של ה-אף-אל-אן, היה פיצול בהבנת מידת האיום של האירועים על אזרחי הצד החזק במלחמה האסימטרית, קרי, הצרפתים. שלא כתושבי המושבות והצבא הצרפתי שהיו מאוימים מאוד, על אזרחי צרפת שישבו בתחומה לא היה כל איום פיזי.

1.3.4 מדיניות הממשלה הצרפתית והגורמים שעיצבו אותה:

נראה כי לאורך המלחמה חלו שינויים רבים בדעת הקהל הצרפתית, והופעל לחץ בין-לאומי רב. אלה עיצבו במידה רבה את מדיניות הממשלה הצרפתית כלפי המלחמה, ובסופו של דבר את תוצאותיה. בתחילת האירועים נטתה דעת הקהל בבירור נגד יציאה מאלג'יריה והשתלבה עם הרצון הצרפתי להשיב את כבודה הצבאי של צרפת. עם התפתחותם של הלחץ הבין-לאומי, של חילוקי הדעות במדינה ולחץ דעת הקהל, שינה דה-גול את דעתו ב-1959 והצהיר, שלא אלג'יריה יש זכות להגדרה עצמית אך לא דווקא לעצמאות מדינית. עם התעצמות הביקורת החברתית והבין-לאומית הכירה ממשלת צרפת בעצמאות אלג'יריה. יש קושי לקבוע מתוך קריאת הספרות המחקרית בנושא זה, אם הציבור שינה את דעתו בעקבות החלטת הדרג המדיני (דה-גול) או להיפך, אם הדרג המדיני בצרפת שינה את החלטתו עקב הלחץ הציבורי.¹²

¹¹ Servan-Schreiber, J.J. (1957). *Lieutenant en Algérie*. Paris: Julliard.

¹² הנקי, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". "תכלת" 24. <https://bit.ly/2UuJBq0>; Horne, A. (2015). *A savage war of peace*. New-York: New-York Review Books.

1.3.5 תמיכה חברתית במדיניות הממשלה:

בתחילת האירועים היו רוב העמדות בדעת הקהל בעד פעולות הממשלה הצרפתית והצבא. במשאל עם שנערך בספטמבר 1958 תמכו שמונים ושניים אחוז מהציבור בצרפת בעמדתו של הנשיא דה־גול, שבאותה תקופה הניף את נס "אלג'יריה הצרפתית". דעת הקהל נטתה בבירור נגד יציאה מאלג'יריה או נגד כל פשרה בנושא, והעמדה השכיחה הייתה ש"הסכסוך שווה את מחירו". לעומת זאת, גם בקרב המוסלמים באלג'יריה זכתה עמדה זוהה לתמיכה רבה.¹³

אט אט התפתח לחץ בין־לאומי על צרפת במטרה להביא לשינוי במדיניותה, ובמקביל התגברו חילוקי הדעות הפנימיים במדינה. בעקבות זאת שינה דה־גול את דעתו בספטמבר 1959, והצהיר שלא־לג'יריה יש זכות להגדרה עצמית. הביקורת התגברה ככל שהתקדמו האירועים, והיא הובעה בהפגנות ובמחאות, בדיווחים תקשורתיים וביצירות ספרות וקולנוע ביקורתיות. אלה תיארו את אופני פעילות הצבא הצרפתי באלג'יריה, והדגישו את השימוש בעינויים.¹⁴ בתקופה זו הייתה הערכת דעת הקהל הצרפתית לצבא ולאנשי הצבא נמוכה יחסית. היא נבעה מחוסר הסכמה עם משימות הצבא בעת המלחמה באלג'יריה, שנתפסו כחלק מהמלחמות הקולוניאליות, ובכך גרמו לחוסר הזדהות עם מטרותיהן ועם דרכי פעולתן.¹⁵

בשנת 1960 התעצמה הביקורת, ומצאה לעצמה אכסניה גם בקולנוע הצרפתי במסגרת סרטי "הגל החדש" וכן בביקורת תקשורתית על הפעולות של הצבא הצרפתי ושל המתיישבים באלג'יריה, כמו הוצאות להורג של טרוריסטים שאושרו על ידי דה־גול. בחמישה בספטמבר התפרסם "מניפסט ה־121", שהיה חתום על ידי אישי תרבות ורוח צרפתיים נודעים ועל ידי ותיקי מלחמת העולם השנייה. המניפסט קרא לסרבנות של חיילים במלחמה באלג'יריה ועורר הפגנות תמיכה בצרפת. אירוע אחר היה התארגנות של הומניסטים נוצרים בשם "רשת ז'אנסון"

¹³ הנקי, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". <https://bit.ly/2UuJBq0>. עמ' 49.

¹⁴ Servan-Schreiber, J.J. (1957). *Lieutenant en Algérie*. Paris: Julliard.

¹⁵ זק, ד' ורביד, ג' (2009). **מודלים של צבאות זרים**. תל־אביב: מחלקת מדעי ההתנהגות של צה"ל - משרד הביטחון. עמ' 131.

שהעניקה תמיכה וסיוע משפטי בעיקר לפעילים אלג'ירים. מול אלה, פורסם כחודש לאחר פרסום מניפסט ה-121, מניפסט של שלוש מאות אנשי ימין, המביע תמיכה במתיישבים. התפתח דיון ציבורי נוסף, שביקר בחריפות את מאפייני הפעילות של הצבא הצרפתי כנגד פעילי אף-אל-אן וכנגד האוכלוסייה המקומית.

בשנת 1961 התגברו מחאות השמאל בצרפת, והוא דרש משא ומתן עם ה־אף-אל-אן וחתירה להסכם שלום. בשנה זו, שלוש שנים לאחר משאל העם שאישר ברוב סוחף את מדיניות אלג'יריה הצרפתית, הצביע רוב גדול של צרפתים (כמעט זהה בגודלו לרוב שהצביע במשאל העם הראשון בעד המשך השליטה הצרפתית) בעד היפרדות מאלג'יריה, מתוך הבנה שאין תוחלת בלחימה וכי על אלג'יריה להיות אלג'ירית. עצמאותה של אלג'יריה הייתה אז בלתי נמנעת.¹⁶

אפשר לסכם ולומר, כי בתחילת הדרך תמכו הצרפתים במדיניות הממשלה ובצורך להתעקש על החזקת המושבות באלג'יריה, אך ככל שעבר הזמן השתנה הלך הרוח הציבורי, ושיעור המתנגדים למלחמה גדל.

1.3.6 סדר הדברים: בין ביטחוני לחברתי:

בתחילת הדרך שילבה מדיניות הממשלה הצרפתית בין אינטרס ביטחוני של הגנה על המתיישבים לבין אינטרס מדיני לשמר את מעמדה הבין-לאומי באמצעות שליטתה על המושבה. עם הזמן נראה כי השינויים

Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (2002). The 'War without a ¹⁶ Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 1-39; Horne, A. (2015). *A savage war of peace*. New-York: New-York Review Books; Rollet, B. (2002). Remembering the Algerian War: Memory/ies and Identity/ies in Téchiné's *Les Roseaux Sauvages*. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 200-210; Servan-Schreiber, J.J. (1957) *Lieutenant en Algérie*. Paris: Julliard; Sigg, B.W. (2002). Children of the Occupation and Colonial Ideology. In: Alexander, M. S., Evans, M. & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 211-221; Stora, B. (2004). *Algeria 1830-2000: A Short History*. Ithaca, New-York: Cornell University Press. ISBN 0-8014-8916-4 ISBN 9780801489167.

בדעת הקהל ובהלך הרוח בחברה הצרפתית השפיעו מאוד על המלחמה והביאו לשינוי בהערכת נחיצותה.

1.3.7 הרחבת תשתית כוח האדם והשפעותיה:

לצורך המלחמה בוצעה הרחבה ניכרת של תשתית כוח האדם של הצבא הצרפתי. מבין המהלכים שבוצעו: שירות החובה בצרפת, שהיה קיים עוד לפני המלחמה, הורחב כך שיכלול גם פרקי שירות ארוכים יותר. הוארך גם משך השירות הצבאי מ-18 חודשים ל-28 ורבים ממשרתי המילואים של צבא צרפת נקראו לשירות¹⁷. ההרחבה הניכרת של הגיוס ועומס השירות הפכו למרכיב משמעותי במחאה הציבורית הכללית כנגד המלחמה, במגוון תצורות: התעוררה מחאה בקרב צעירים כנגד המלחמה בכלל וכנגד גיוסם; למחאה הייתה תרומה ניכרת לשחיקה באמון בממשלה ולהתחזקות מחאות פוליטיות של השמאל הצרפתי; התנגדות פעילה לגיוס בקרב משפחות חיילים; התרחבות תופעת העריקות; ועוד¹⁸.

1.3.8 מעורבות הצבא במשבר החברתי (ובכלל זה יחסי דרג מדיני – דרג צבאי):

מעבר לתסיסה שיצרה הרחבת השירות, הצבא הצרפתי היה מעורב עמוקות במשבר החברתי בצרפת, והדבר הוביל לשעשים פנימיים במדינה ולהעמקת המשבר הפוליטי. מעורבות הצבא במשבר החברתי באה לידי ביטוי בכמה היבטים מרכזיים:

- החרפת המתח בין הצבא לממשל: חלקים גדולים בצבא הצרפתי, במיוחד יחידות שפעלו באלג'יריה, התנגדו להחלטות מדיניות לשאת ולתת על עצמאות אלג'יריה ותמכו באופן פעיל במתיישבים שמחו נגד מדיניות הממשלה. התנגדות זו הגיעה לשיאה בניסיון הפיכה בשנת 1961, שבו קצינים בכירים ניסו למנוע את ויתור צרפת על אלג'יריה ("פוטש הגנרלים"). אירועים אלה ערערו את אמון הציבור בצבא והובילו לצורך ברפורמות שיחזקו את נאמנות

¹⁷ Horne, A. (2015). *A savage war of peace*. New-York: New-York Review Books.

¹⁸ Talbott, J. (1975). French public opinion and the Algerian War: a research note. *French Historical Studies*, 9(2), 354-361.

- הצבא לממשלה הדמוקרטית ולא לרעיונות קולוניאליים ישנים.¹⁹
- חוסר הלגיטימציה המוסרית לאופי הלחימה של צבא צרפת מול האוכלוסייה המקומית: הצבא הצרפתי השתמש בטקטיקות כמו עינויים ומעצרים שרירותיים כדי לדכא את ההתנגדות באלג'יריה, והדבר הוביל לביקורת נרחבת מצד הציבור בצרפת והגביר את המחאה החברתית. דיווחים על הפרות זכויות אדם מצד החיילים הצרפתים עוררו התנגדות עזה מצד אינטלקטואלים ואומנים, שראו במלחמה ביטוי לדיכוי קולוניאלי לא מוסרי.²⁰
- הקמת הרפובליקה החמישית וחיזוק סמכויות הביצוע: המעורבות הגוברת של הצבא והלחץ לסיים את המלחמה היו בין הגורמים המרכזיים להקמת הרפובליקה החמישית בהנהגת שרל דה־גול ב־1958. דה־גול ניצל את הסמכויות שהוענקו לו כדי להוביל למשא ומתן, שהביא בסופו של דבר לעצמאות אלג'יריה ב־1962. שינוי זה עזר לשקם את מעמד הצבא בקרב העם הצרפתי, אך גם הותיר משקעים בקרב חיילים שחוו את תבוסת צרפת וחשו את הפגיעה בכבודה הלאומי.²¹

Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (2002). The 'War without a Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 1-39.

Vince, N. (2020). *The Algerian war, the Algerian revolution*. Cham: Palgrave Macmillan.

Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (2002). The 'War without a Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 1-39.

1.3.9 השפעת המשבר על הצבא:

המלחמה הובילה לשינויים מהותיים בצבא צרפת והשפיעה על דוקטרינות צבאיות ועל מבנה הארגון הצבאי.²²

- המשבר הפנימי בצבא וניסיונות הפיכה: חלקים מהצבא התנגדו למשא ומתן על עצמאות אלג'יריה, והדבר הוביל לניסיון הפיכה כושל מצד קצינים בכירים בשנת 1961. ההפיכה המחישה את השטח העמוק בין הפיקוד הצבאי לדרג המדיני, והאיצה את הצורך ברפורמות להבטחת נאמנות הצבא לשלטון האזרחי.
- שינוי מאולץ של דוקטרינה ושל טקטיקות מלחמה, דרך מעבר ללחימה אסימטרית ולטקטיקות נגד גרילה: במהלך המלחמה נאלץ צבא צרפת להתאים את עצמו ללחימה בלתי קונבנציונלית ותת-קונבנציונלית מול חזית השחרור הלאומית.
- שחיקת מורל ואובדן יוקרה: הצבא יצא מהמלחמה בתחושת תבוסה (לא על רקע הפעילות הטקטית, אלא התוצאות הכוללות), במיוחד על רקע העובדה שאלג'יריה נחשבה לחלק מצרפת עצמה ולא למושבה מרוחקת. ותיקי המלחמה, רבים מהם חיילי מילואים, חוו תחושת אכזבה וניכור כלפי הממסד הפוליטי שלא עמד מאחוריהם.
- מעבר לרפורמות ומבנה חדש לצבא: המלחמה האיצה את השינוי במבנה הצבא, והוא כלל מעבר מדורג לצבא מקצועי יותר ופחות תלוי בכוחות מילואים. הכישלון באלג'יריה גרם לצרפת להיערך להתמודדות עם איומים קונבנציונליים באירופה ולהפחית את

Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (2002). The 'War without a Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 1-39; Alexander, M. S., & Keiger, J. F. (2013). *France and the Algerian War, 1954-1962: Strategy, Operations and Diplomacy*. Routledge.

מעורבותה במלחמות קולוניאליות. יש הרואים בהשפעות מלחמת אלג'יריה על צבא צרפת דוגמה לתהליכים שיצרו את מה שכונה "הצבא הפוסט-מודרני".²³

1.4 תוצאות המלחמה

בסופו של דבר הוכרזה עצמאות אלג'יריה, וכמיליון וארבע מאות אלף מתיישבים אירופים היגרו לצרפת בהתאם להסכמות שנקבעו בהסכם אוויאן. חלקם נשאו עימם טראומה כבדה מהפינוי. נוצר אפקט ניכר גם על מושבות צרפתיות אחרות בעולם, ואלה עקבו בדאגה אחר האירועים באלג'יריה, מתוך חשש לגורל דומה. במהלך המלחמה נהרסו כל התשתיות האזרחיות באלג'יריה.

מספר ההרוגים במלחמה שנוי במחלוקת עד היום, לפחות בכל הנוגע לנפגעים מוסלמים, שמניינם מוערך בין שלוש-מאות אלף לשבע-מאות אלף הרוגים, ויש הטוענים שהמספר אף קרוב יותר למיליון.

Burk, J. (1994). The Postmodern Military, in: J. Burk and C. Moskos. *The Military in New Times*, 141-162. Boulder: Colorado: Westview Press; Moskos, C.C. (2000). Toward a Post-Modern Military: The United States as a Paradigm. in Moskos, C.C., Segal, D. R., & Williams, J. A. (Eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*, 14-31. New York: Oxford University press; Touraine, A., & Kerr, C. (1997). *The Academic System in American Society*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.

מהצד השני נספרו כ־25,000 הרוגים צרפתים, מהם כ־13,000 מגויסים לצבא הצרפתי וכ־65,000 פצועים.²⁴

המלחמה מתוארת בספרות כאכזרית במיוחד משני הצדדים, והיא מוכרת בצרפת כטראומה לאומית וכאירוע מכונן בהיסטוריה של צרפת המודרנית. היא יצרה זעזוע קשה והותירה צלקות הן בחברה הצרפתית והן בעם האלג'ירי, והשפעתה ניכרה בשני העמים במשך עשרות שנים.²⁵ במשך ארבעה עשורים לפחות הדחיקה צרפת את הטראומה. יש הטוענים שהיא נמנעה משימור הזיכרון ומהעברתו הלאה לדורות הבאים, ולכן האירועים הוצנעו במערכת החינוך הצרפתית ובסיקור התקשורת.²⁶ רבים התייחסו לאירועים כטאבו ואף כינו אותם "המלחמה ללא שם",²⁷ "המאורעות", "הפעולות לדיכוי המרד באלג'יריה" או "השלטת סדר". השימוש בהגדרה "מלחמה" היה פחות שכיח, כנראה משני טעמים עיקריים: בזמן התרחשות האירועים היה מדובר במצב הדורש טיפול

²⁴ הנקי, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". **תכלת** 24. <https://bit.ly/2UuJBq0>; שלג, י' (2008). 'רגליים שחורות' ביהודה ושומרון מודל הפינוי האלג'ירי ושאלת התאמתו לישראל. **המכון הישראלי לדמוקרטיה**. <https://www.idi.org.il/articles/9346>; Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (2002). The 'war without a Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies, In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 1-39; Hubbell, A. L. (2007). The wounds of Algeria in Pied-Noir Autobiography. *Representations of Trauma in French and Francophone literature*, Vol. 81, 59-68; Evans, M (2012). *Algeria: France undeclared war*. New-York: Oxford University Press; Jauffret, J.C. (2002). The War Culture of French Combatants in the Algerian Conflict. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 101-116; Rudolph, R. J. (1997). *Statistics of Democide: Genocide and mass Murder Since 1900*. Charlottesville: Center for National Security Law, (Table 14.1B)

²⁵ Horne, A. (2015). *A savage war of peace*. New-York: New-York Review Books.

²⁶ McCormack, J. (2007). *Collective memory: France and the Algerian war*. Lanham: Lexington Books

²⁷ Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (2002). The 'War without a Name', the French Army and the Algerians: Recovering Experiences, Images and Testimonies. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 1-39.

מידי, אך טיפול זה לא בוצע במלואו עקב מדיניות הממשלה. לאחר סיום האירועים נעשה המונח "מלחמה" טעון והכביד על הזיכרון הקולקטיבי.²⁸

2. מלחמת וייטנאם

"מלחמת וייטנאם" מוכרת גם כ"מלחמת האזרחים של וייטנאם", "מלחמת הודו-סין השנייה", ובייטנאם היא מכונה גם: "ההתקוממות נגד אמריקה" או "המלחמה האמריקנית".²⁹ היא התרחשה על אדמות וייטנאם, לאוס וקמבודיה במשך כשש-עשרה שנה, מעשרים ושישה בספטמבר 1959 עד שלושים באפריל 1975. המלחמה התנהלה בין צפון וייטנאם, שנתמכה על ידי ברית המועצות, סין ומדינות קומוניסטיות אחרות לבין דרום וייטנאם, שנתמכה על ידי ארצות הברית ומדינות אחרות שאינן קומוניסטיות.³⁰

²⁸ דרומי, א' (2002). *הקדמה למהדורה העברית*. בתוך: סרוואן-שרייבר. סגן באלג'יריה. כתר, עמ' 7-12; הנקין, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". *תכלת* 24. <https://bit.ly/2UuJBq0>; Evans, M. (2012). *Algeria: France undeclared war*. New-York: Oxford University Press; Gillespie, J. (1976). *Algeria: Rebellion and Revolution*. Westport conn: greenwood press; Sigg, B.W. (2002). Children of the Occupation and Colonial Ideology. In: Alexander, M. S., Evans, M., & Keiger, J.F.V. (Eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62*. London: Palgrave Macmillan, 211-221; Cohen, S. A. (2003). Why do they quarrel? Civil-Military tensions in LIC situations. In Inbar, E., *Democracies and small wars*, London: Frank Kass, 21-40

²⁹ Anderson, A. (18.9.2008). The Vietnam War or Second Indochina War, *PRL0G*, *Press Release Distribution*, <https://bit.ly/3kGp2By>.

³⁰ לדוגמה: עדו, רס"ן. (1993). האסטרטגיה והטקטיקה האמריקניות בוייטנאם, Brodie, B. (1973). *War and Politics*. New York; עמ' 14-21. 333. *מערכות* 1968-1965 York: Macmillan; Burchett, W. (1963). *The Furtive War*. New-York: International Publishers; Cincinnatus (1981). *Self-Destruction: The Disintegration and Decay of the United States Army During the Vietnam Era*. New-York: WW-Norton & Company; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield

2.1 רקע היסטורי לפרוץ המלחמה

במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה כבשה צרפת את הודו-סין, הפכה אותה למושבה צרפתית והחזיקה בשליטה באזור עד 1954, למעט תקופה קצרה במהלך מלחמת העולם השנייה, שבה נכבשה וייטנאם ונשלטה על ידי יפן.

בספטמבר 1945 דרשה תנועה לאומנית שהנהיג הו צ'י מין לקבל עצמאות מצרפת, וציפתה לתמיכה מארצות הברית. אולם ארצות הברית בחרה לתמוך דווקא בצרפת, מחשש שנפילת וייטנאם בידי הקומוניסטים תביא ל"תופעת דומינו" שתוביל להשתלטות קומוניסטית גם על שאר מדינות דרום-מזרח אסיה. בשנת 1946 פתחה צרפת במלחמה, המכונה "מלחמת הודו-סין הראשונה", נגד המחותרת הלאומית המקומית, במטרה לכבוש מחדש את וייטנאם ולהפוך אותה למושבה צרפתית. מטרת היריבות של צרפת: הודו-סין וייטנאם, לאוס וקמבודיה הייתה להשיג עצמאות מהשלטון הצרפתי. לאחר שנים של מלחמת גרילה בווייטנאם, שנמשכה עד 1954, הובס צבא צרפת בקרב דיין ביין פו. התבוסה אילצה את צרפת להעניק עצמאות למדינות הודו-סין. תוצאות המלחמה השפיעו, כפי שהוצג לעיל, גם על אירוע לחימה משמעותי נוסף שבו הייתה צרפת מעורבת: מלחמת העצמאות של אלג'יריה.³¹

עם סיום מלחמת הודו-סין הראשונה ב-1954 התכנסה ועידת ז'נבה ובמסגרתה הוחלט לחלק זמנית את וייטנאם לשני חלקים עד לבחירת מנהיג לאומי. בחלקה הצפוני הוקמה מדינה קומוניסטית שבירתה האנוי בהנהגת הו צ'י מין, ואילו בחלקה הדרומי הוקמה קיסרות שמרנית

Burchett, W. (1963). *The Furtive War*. New-York: International Publishers; ³¹ Cincinnatus (1981). *Self-Destruction: The Disintegration and Decay of the United States Army During the Vietnam Era*. New-York: WW-Norton & Company; Hadley, A.T. (1986). *The Straw Giant: Triumph and failure: America's Armed Forces*. New-York: Random House; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield.

שבירתה בסייגון בהנהגת נו דין דיים, שהיה פרו־מערבי בעמדותיו ולא פופולרי בארצו. למרות ההסכמות בוועידת ז'נבה סירב דיים לקיים מערכת בחירות ב־1956, משום שחשש מניצחון הקומוניסטים בבחירות. מתוך שאיפה לחזק את שלטונו של דיים החלה ארצות הברית בראשות הנשיא אייזנהאואר לסייע לו במשאבים, והעניקה לו מימון, ציוד, אמצעים וכן מומחים צבאיים. בה בעת החלו להתארגן בכפרי דרום וייטנאם יחידות גרילה שזכו לכינוי "וייטקונג" (קומוניסטים וייטנאמיים) או "החזית לשחרור לאומי". הללו התנגדו לממשל הדרום וייטנאמי בסייגון, נתמכו בידי צפון וייטנאם הקומוניסטית ובידי רבים מאזרחי דרום וייטנאם ושאו להקים משטר קומוניסטי בדרום.³²

מדוע הפכה ארצות הברית למעורבת במלחמה? ברודי מצביע על שתי תבניות חשיבה שהשתרשו בקרב מקבלי ההחלטות בארצות הברית בתקופה שבה היא נכנסה למלחמה:³³ התפיסה שעולם מסודר דורש מבנה אחיד ובר־קיימא של ביטחון עולמי שיש להגן עליו, והתפיסה שלארצות הברית יש ייעוד של הצלת העולם, שהושפעה במידה רבה מתפקידה במלחמת העולם השנייה. מעניינת גם טענתו של טובי,³⁴ כי ארצות הברית כשלה בכך שזיהתה את המלחמה בוייטנאם באופן חד־ממדי כמלחמה בתוך המאבק הבינ־גושי ("המלחמה הקרה") בין הגוש הקומוניסטי למערבי. היא לא הבינה את המנגנונים השונים והמגוונים של הקומוניזם המתפתחים בעולם כמו את העובדה, שהמנהיגים במזרח אסיה הם קודם כול לאומנים ורק אחר כך קומוניסטים. היא התייחסה

³² עדו, רס"ן. (1993). האסטרטגיה והטקטיקה האמריקניות בוייטנאם, 1965–1968. **מערכות** 333. עמ' 14–21; Burchett, W. (1963). *The Furtive War*. New-York: International Publishers; Cincinnati (1981). *Self-Destruction: The Disintegration and Decay of the United States Army During the Vietnam Era*. New-York: WW-Norton & Company; Hadley, A.T (1986). *The Straw Giant: Triumph and failure: America's Armed Forces*. New-York: Random House; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield

³³ Brodie, B. (1973). *War and Politics*. New York: Macmillan.

³⁴ טובי, ט' (2006). **כמו לאכול מרק בסכין: הניסיון האמריקני בוייטנאם 1959–1973**. מערכות, עמ' 305.

אל צפון וייטנאם כאל "אויב" בגלל האידאולוגיה הקומוניסטית שלה. מכאן, לטענתו, ההזדהות של ארצות הברית עם הדרום והאופן שבו בחרה להתמודד עם האירועים בוייטנאם בכלל, היו מוטעים.

2.2 אירועים מרכזיים

המחתרת הקומוניסטית שפעלה בדרום וייטנאם החלה בפעולות גרילה נגד ממשלת הדרום בשנת 1957. משנת 1959 היא החלה לקבל סיוע מסיבי מממשלת הצפון, שטענה כי מטרתה היא איחוד המדינה וסילוק הכובש הזר - ארצות הברית. זאת מתוך תפיסת האירועים כהמשך למלחמת העצמאות של מדינות הודו-סין, שהביאה לסילוקו של השלטון הצרפתי. הסיוע של הצפון למורדים בדרום עבר דרך לאוס וקמבודיה השכנות, ולכן המלחמה התרחבה בהמשך גם למדינות אלה.

ארצות הברית ראתה בתחילה את מלחמת וייטנאם כמגבלת בהיקפה, בעיקר מתוך תפיסה שהאויב, שהיה חלש יחסית מבחינה צבאית, יישחק בהדרגה. האנוי מצידה שאפה לאחד את וייטנאם תחת שלטון קומוניסטי, ומטרת ארצות הברית הייתה לסכל כוונה זו ולמנוע את התפשטות הקומוניזם דרומה.³⁵

תקופת הנשיא קנדי - 1961-1963: בשנת 1961 רווחה בארצות הברית התחושה שהקומוניזם מתחזק בעולם, וזאת בעקבות שורה של אירועים (כישלון הפלישה לקובה במפרץ החזירים, בניית חומת ברלין בגרמניה והתחזקות התנועה הקומוניסטית בלאוס). נשיא ארצות הברית ג'ון קנדי, שהיה מעוניין למנוע ניצחון קומוניסטי גם בוייטנאם, שיגר כוחות צבא לוייטנאם כדי לסייע לממשלת דיים. לצד קרבות מול כוחות הדרום והאמריקנים - שהחשוב שבהם היה

³⁵ על אירועים אלה ראו לדוגמה: Burchett, W. (1963). *The Furtive War*. New-York: International Publishers; Hadley, A.T. (1986). *The Straw Giant: Triumph and failure: America's Armed Forces*. New-York: Random House; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Karnow, S. (1983). *Vietnam: A history*. New-York: Viking; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield; Westmoreland, W. (1976). *A Soldier Reports*. New-York Garden City: Doubleday

קרב אפ בק בינואר 1963, שבו הובס צבא הדרום קשות - פתח דיים בשורה של פעולות אלימות חמורות נגד מתנגדיו מהרוב הבודהיסטי. אלה מצדם ביצעו כמה ניסיונות הפיכה, ששיאם היה ב־1963, ובאחד מהם נרצח דיים. השלטון החדש בדרום שלאחר תקופת דיים לא היה יציב, והתחלף כמה פעמים.³⁶

תקופת הנשיא ג'ונסון - 1963-1969: לאחר שנרצח הנשיא קנדי בנובמבר 1963, עלה לשלטון סגן הנשיא לינדון ג'ונסון, והוא החליט להמשיך לתמוך בדרום וייטנאם ואף לחזק את המעורבות האמריקנית במדינה. ביולי 1964 הגדיל ג'ונסון במידה ניכרת את מספר היועצים בוייטנאם, ולאחר מכן הגביר את נוכחותו של הצבא האמריקני, עד שזה מנה מאות אלפי חיילים. במקביל, הגביר הווייטקונג את פעולותיו תוך ניצול חוסר היציבות של שלטון הדרום.

ב־1965 החליטו האמריקנים על הסלמה צבאית באמצעות תכנית לתקיפה אווירית נגד צפון וייטנאם. התוכנית נועדה לנסות לכפות על ממשלת הצפון לקיים משא ומתן על הפסקת המלחמה. המבצע זכה לכינוי "מבצע רעם מתגלגל", והוא התקיים בין השנים 1965-1968. למרות הנזק הכבד שנגרם לצפון וייטנאם, היא לא נכנעה ללחץ הצבאי הכבד הודות לסיוע שהוענק לה מברית המועצות ומסין.³⁷

מבצע "רעם מתגלגל" הופסק במרץ 1968 בעקבות הסכמת הצפון למשא ומתן לאחר מתקפת טט, שנערכה בינואר-פברואר 1968,

Burchett, W. (1963). *The Furtive War*. New-York: International Publishers; ³⁶ Hadley, A.T. (1986). *The Straw Giant: Triumph and failure: America's Armed Forces*. New-York: Random House; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Karnow, S. (1983). *Vietnam: A history*. New-York: Viking; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield; Westmoreland, W. (1976). *A Soldier Reports*. New-York Garden City: Doubleday.

Hadley, A.T. (1986). *The Straw Giant: Triumph and failure: America's Armed Forces*. New-York: Random House; Hayward, S. (2004). *The Tet Offensive. Dialogues*. Ashbrook, Ashland University, <https://ashbrook.org/publications/dialogue-hayward-tet/#2r>; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune.

שהפכה לאירוע מפתח בהבנת אירועי מלחמת וייטנאם. את המתקפה יזם הצפון, ובכך הפר הפסקת אש. הוא תקף בעוצמה את הדרום תוך ניצול חוסר המוכנות של צבא הדרום בימי חג וייטנאמי חשוב. זה היה המבצע המקיף ביותר שהתנהל עד אז. הקומוניסטים תקפו בבת אחת במאות ערים ברחבי דרום וייטנאם, ואפילו הצליחו להשתלט חלקית על השגרירות האמריקנית בסיגון. אולם בתוך כשלושה ימים הובסו רוב הכוחות התוקפים, וספגו אבדות עצומות. גם הכוחות שהצליחו להחזיק מעמד הובסו בתוך כחודש ימים.

לכוחות האמריקנים היו אבדות רבות. בשמונה עשר בפברואר ספגו האמריקנים את הכמות הרבה ביותר של נפגעים ביום אחד: חמש מאות ארבעים ושלושה הרוגים ואלפי פצועים. מספר ההרוגים האמריקנים הכללי בזמן מתקפת טט הגיע לכשבעת אלפים. מייד לאחר מכן הנהיגה ארצות הברית גיוס חובה נרחב, למרות שרבים באותה עת, כולל שר ההגנה מקנמארה, הביעו התנגדות למלחמה. מתקפת טט היא אירוע חשוב, במיוחד בהיבטי צבא וחברה, ויש הרואים בה את "קו פרשת המים" בניהול המלחמה ובתפיסתה בדעת הקהל האמריקנית. למרות ההצלחה הצבאית של ארצות הברית והדיפתה את התוקף, האמריקנים ספגו אבדות רבות בנפש. הנפגעים הרבים הביאו לשינוי ניכר בדעת הקהל האמריקנית, וזו הפכה לספקנית יותר ולפחות תומכת במלחמה, מתוך הערכתה כחסרת פתרון ותכלית.³⁸

תקופת הנשיא ניקסון - 1973-1969: הבחירות לנשיאות ארצות-הברית ב-1968 הושפעו רבות מהמחאה החברתית המתפתחת (וגם מרצח מרטין לותר קינג שהתרחש בסמיכות זמנים). ג'ונסון החליט לא להתמודד לכהונה נוספת, ויש הסבורים כי עשה זאת מפני שהבין שאי

Hadley, A.T. (1986). *The Straw Giant: Triumph and failure: America's 38 Armed Forces*. New-York: Random House; Hayward, S. (2004). The Tet Offensive. *Dialogues*. Ashbrook, Ashland University, <https://ashbrook.org/publications/dialogue-hayward-tet/#2r>; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield; Westmoreland, W. (1976). *A Soldier Reports*. New-York Garden City; Westmoreland, W. (1976). *A Soldier Reports*. New-York Garden City: Doubleday.

אפשר להצליח במלחמה, ולא רק בגלל הלחץ הציבורי. בהשפעת הלחץ הציבורי, בנובמבר 1969 הודיע הנשיא החדש ריצ'רד ניקסון שיש בכוונתו לסיים את המעורבות האמריקנית במלחמת וייטנאם בהדרגתיות. הוא תכנן לחזק את צבא הדרום ולהעביר אליו בהדרגתיות את סמכויות הלחימה עד ליציאת האמריקנים. בכך הוא הכריז על "דוקטרינת ניקסון", שבהקשר הווייטנאמי כונתה "ווייטנאמיזציה". למרות זאת, הקרבות בין הצדדים נמשכו ואף הוסלמו והורחבו עם החלטתו של ניקסון על הפצצות בלאוס ועל פלישה לקמבודיה בשנת 1970.³⁹

בהמשך, ובהתאם למדיניות המוצהרת של ניקסון, הוציא צבא ארצות הברית את כוחותיו בהדרגה מווייטנאם תוך קרבות נסיגה, ובמקביל נמשכו המתקפות האמריקניות בצפון.⁴⁰

2.3 מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה

2.3.1 מהות המשבר החברתי:

לפחות על פי התפיסה האמריקנית, מלחמת וייטנאם הייתה חלק במלחמה הקרה הגלובלית. המלחמה נועדה לשמר את הדומיננטיות האמריקנית אל מול הקומוניזם ולבלום את התפשטות דרומה, בהתאם לתפיסת האמריקנים את עצמם כ"מגיני העולם החופשי" מול שאיפות ההתפשטות של הגוש הסובייטי. נוסף על כך, ברקע המלחמה היה משבר חברתי נרחב שעסק בסוגיות שונות הקשורות לזכויות אזרח, והמלחמה הצטרפה כרכיב נוסף למשבר הזה.

³⁹ Brodie, B. (1973). *War and Politics*. New York: Macmillan; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Office of the Historian, Foreign Service Institute, 1970; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield.

⁴⁰ Burchett, W. (1963). *The Furtive War*. New-York: International Publishers; Hadley, A.T. (1986). *The Straw Giant: Triumph and failure*; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield.

2.3.2 אופן הפעולה של הגורם המתנגד לארה"ב:

הווייטנאמים שאפו להתנגד להמשך השהייה האמריקנית בארצם ולהשיג עצמאות, ופעלו באמצעות כוחות לא סדירים שהשתמשו במלחמת גרילה ובטרור מול הצבא האמריקני.

2.3.3 תפיסת האיום כלפי האזרחים:

לא היה איום של אויב חיצוני על אזרחי ארצות הברית. המלחמה הייתה ביבשת אחרת.

2.3.4 מדיניות הממשלה האמריקנית והגורמים שעיצבו אותה:

לאורך השנים היו שינויים במדיניות האמריקנית כלפי המלחמה, והיא הושפעה מאוד מהאירועים ובעיקר מתפיסת תוצאות הקרבות - היקף הנפגעים בקרב החיילים האמריקנים והמחאה החברתית שהתגברה בארה"ב נגד המלחמה. בתחילה ראתה ארצות הברית את מלחמת וייטנאם כמוגבלת בהיקפה, בעיקר מתוך תפיסה שהאויב, שהיה חלש יחסית מבחינה צבאית, יישחק בהדרגה. בתקופת הנשיא קנדי (1961-1963) שוגרו כוחות לוייטנאם כדי לסייע לשלטון דיים ולמנוע התרחבות סובייטית. בתקופת ג'ונסון (1963-1969) התחזקה המעורבות והנוכחות האמריקנית בוייטנאם, ואלה באו לידי ביטוי בעיקר במבצע "רעם מתגלגל" (1965-1968).

האבדות הרבות בעקבות מתקפת טט (ינואר-פברואר 1968) הביאו לגיוס נרחב למלחמה מחד, ולהתגברות ההתנגדות למלחמה בדעת הקהל האמריקנית מאידך. הנשיא ניקסון (1969-1973) שנבחר על רקע המחאה המתגברת, הודיע שיש בכוונתו לסיים את המעורבות האמריקנית במלחמת וייטנאם בהדרגה (מדיניות הווייטנאמיזציה), וכך אכן נעשה בהמשך.

2.3.5 תמיכה חברתית במדיניות הממשלה:

בדומה למלחמת אלג'יריה בעבור צרפת, כך גם מלחמת וייטנאם הייתה טראומה לאומית וגרמה לזעזוע קשה בחברה האמריקנית, ואולי גם

לתושבי מדינות מערביות אחרות.⁴¹ רבות נכתב על המלחמה והיא מיוצגת בתדירות רבה באומנות, בטלוויזיה, ובקולנוע.⁴² השלטונות האמריקניים נקטו לא אחת מדיניות של מעין העמדת פנים כאשר המלחמה הוגדרה, תוך כדי הפעילויות והאירועים הצבאיים, כ"פעולות שיטור וסיוע".⁴³

בשלביה הראשונים של המעורבות האמריקנית בווייטנאם תמכה דעת הקהל בארצות הברית במהלכי הממשל ובהמשך המלחמה. בסקרי מכון גאלופ שנערכו ב-1965 לדוגמה, סברו שישים אחוזים מהמשיבים, שמשלוח חיילים אמריקנים לוייטנאם ושהמלחמה "אינם טעות", לעומת 52 אחוזים שסברו כך ב-1967. מתקפת טט בינואר 1968 הייתה נקודת מפנה. כאשר נודעו המתקפה ותוצאותיה, התעוררו תגובות של הלם, חוסר אמון וחוסר שביעות רצון בקרב הציבור האמריקני. הללו פתחו את הדרך למחאה רחבת ההיקף, וזו הובילה לירידה ניכרת באמון הציבור בנשיא ג'ונסון. כל אלה הביאו להכרה ציבורית של תמונת המציאות בווייטנאם, והדבר נתן את אותותיו גם במורל הכוחות הלוחמים. בראשית פברואר הראו סקרי גאלופ כי רק 42% מהאוכלוסייה תומכים בהתנהלות הנשיא ג'ונסון במלחמה, 50% סברו שהתנהלותו אינה אחראית, ורק 42% סברו שמשלוח חיילים לוייטנאם "אינו טעות".⁴⁴

עם הזמן הסלימה המלחמה, ונראה היה שלא ברור מהי תכלית המלחמה ומה ייחשב הצלחה. רמת התמיכה בהתנהלות הנשיא המשיכה לרדת בסקרים שנערכו בינואר 1970 (32%) ובינואר 1971

⁴¹ Brodie, B. (1973). *War and Politics*. New York: Macmillan; Cincinnatus (1981). *Self-Destruction: The Disintegration and Decay of the United States Army During the Vietnam Era*. New-York: WW-Norton & Company.

⁴² Vietnam War Protests - Vietnam War - HISTORY.com, *HISTORY.com*. Retrieved 10 November 2020. from: <https://www.history.com/topics/vietnam-war/vietnam-war-protests>.

⁴³ הנקיין, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". **תכלת** 24. <https://bit.ly/2UuJBq0>

⁴⁴ CBS News. (28.1.2018). CBS News Poll: U.S. involvement in Vietnam. *CBS News*. Retrieved 12 October 2020. from: <https://cbsn.ws/3nfMk31>; Hall, R. (2020). Gallup Polls #3 - US attitudes to the Vietnam War. *Australia's Vietnam War*. Retrieved 12 October 2020. From: <https://bit.ly/35qzhWw>.

(31%). תחילה נבע השינוי בדעת הקהל מאובדן האמונה ביכולת לנצח או מתוך ההערכה, שהשגת הניצחון תדרוש עוד שנים רבות, משאבים עצומים ואבדות נוספות. ההבנה הזו, במיוחד לנוכח הגברת הגיוס, עוררה דיון ביקורתי של עלות-תועלת בנוגע לצורך בהמשך המלחמה. אחד הסממנים הברורים לשינוי בדעת הקהל היה מסע הבחירות של ניקסון. ניקסון נבחר בסוף 1968 לנשיא ארצות הברית לאחר שהבטיח לסיים את המלחמה "בכבוד" ולסגת מוייטנאם. ככל שהתמהמה בהשגת תוצאה זו, גבר הלחץ הציבורי ליציאה מהירה.⁴⁵

המתנגדים הראשונים בארצות הברית למלחמה בוייטנאם השתייכו לתנועות הקומוניסטיות ולקבוצות פציפיסטיות-שמאלניות. בהדרגה התפשטה ההתנגדות, ומניעיה הפכו למגוונים מאוד: הגנה על קבוצות מסוימות (כמו אפרו-אמריקנים), התנגדות לעצם המלחמה או דאגה לחיילים. הקבוצה הבולטת והרעשנית ביותר באוכלוסייה שהתנגדה למלחמה באופן פעיל, הייתה של הסטודנטים באוניברסיטאות, שהתנגדו בין השאר למספר הגדל והולך של צווי הגיוס. הלחץ הציבורי התבטא בהפגנות ובמחאות נרחבות בדרישה ליציאה מיידית מוייטנאם.

קבוצות נוספות שהתנגדו למלחמה כללו שמרנים ואנשי צבא לשעבר, שטענו כי ניהול המלחמה מרושל ופוגע בחיילים. הם סברו שלתקשורת יש חופש פעולה גדול מדי, ושהיא פוגעת במורל החיילים. דובר בולט של קבוצות אלה היה הסנטור הרפובליקני בארי גולדוטר (Goldwater). הוא טען כי יש לתמוך בחיילים, ושאם אין כוונה להישאר בוייטנאם, אזי על הצבא לסגת ממנה בהקדם.

⁴⁵ Brodie, B. (1973). *War and Politics*. New York: Macmillan; Cincinnatus (1981); CBS News. (28.1.2018). CBS News Poll: U.S. involvement in Vietnam; Hall, R. (2020). Gallup Polls #3 - US attitudes to the Vietnam War. *Australia's Vietnam War*. Retrieved 12 October 2020. from: <https://bit.ly/35qzhWw>; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Office of the Historian, Foreign Service Institute, United States Department of State (18 February 1970). *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*. Volume I, Foundations of Foreign Policy, 1969-1972. Document 60. Retrieved 9 November 2020; Ropper. (16.8.2017). A Creeping Doubt: Public Support for Vietnam in 1967. *Ropper*. Retrieved 12 October 2020 from <https://bit.ly/31qmWqB>.

היו גם הפגנות מעורבות, שהשתתפו בהן אנשים ממגוון פלחי האוכלוסייה האמריקנית. דוגמה לכך היא "המצעד על הפנטגון" שנערך באוקטובר 1967, אשר איחד מפגינים סביב ההתנגדות למלחמה. נקודות ציון חשובות נוספות בהתנגדות למלחמה היו הפגנות ענק שנערכו בוויינגטון באוקטובר ובנובמבר 1969, שבאחרונה שבהן השתתפו כחצי מיליון בני אדם. במקביל נערכו עצרות ברחבי ארצות הברית, והתרחש "הטבח בקנט סטייט", שבו ירה המשמר הלאומי האמריקני על סטודנטים שהפגינו נגד התרחבות המלחמה.⁴⁶

2.3.6 סדר הדברים: בין ביטחוני לחברתי:

מלחמת וייטנאם החלה כמשבר ביטחוני-מדיני גלובלי, שלכאורה אינו קשור ישירות לחיי היום יום של אזרחי ארצות הברית. אולם בהמשך הוא הוביל למשבר חברתי בארה"ב בגלל אובדן האמון בתכלית המלחמה ובשל חוסר סובלנות כלפי היקף הנפגעים הגדול בקרב הצבא.

2.3.7 הרחבת תשתית כוח האדם והשפעותיה:

מלחמת וייטנאם דרשה שינויים ניכרים בהיקף הגיוס. בשיא המלחמה כ-300,000 צעירים אמריקאים גויסו לצבא מידי שנה, רבים מהם הוצבו בווייטנאם. בנוסף, משך השירות הצבאי של מתגייסים רבים הוארך זמנית וגויסו מתנדבים. מדיניות הגיוס אפשרה לסטודנטים במוסדות אקדמיים לקבל דחיית גיוס, על כן חלק ניכר מהמתגייסים הגיעו ממעמד חברתי-כלכלי נמוך. בנוסף, הקריטריונים לגיוס הוקלו כך שגם מועמדים בעלי נתונים פיזיים או מנטליים נמוכים גויסו.

להרחבת הגיוס ולמדיניות הגיוס הייתה משמעות גדולה בהתרחבות המחאה כנגד המלחמה, אשר באו לידי ביטוי במגוון תצורות: העובדה שרבים מהמתגייסים באו ממעמד חברתי-כלכלי נמוך הגבירה את המחאה כנגד המלחמה וכנגד הגיוס; גיוס החובה ההמוני הביא לביקורת קשה מצד פוליטיקאים ומובילי דעה; מחאות סטודנטים

Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; ⁴⁶ Vietnam War Protests - Vietnam War - HISTORY.com. Retrieved 10 November 2020. from: <https://www.history.com/topics/vietnam-war/vietnam-war-protests>; Michener, J. (1971). *Kent State: What Happened and Why*. New York: Random House and Reader's Digest Books. ISBN 0-394-47199-7.

כנגד הגיוס היו מהמובילות במחאות כנגד המלחמה; מחאת משפחות חיילים וארגוני מחאה של הורים; נפוצה מאוד תופעת העריקות וההתחמקות מגיוס; שיטת הגיוס הביאה למחאה ותסיסה בקרב משפחות המתגייסים - ועוד.

המחאה הציבורית הרחבה וההתנגדות לגיוס הביאו לשינויים משמעותיים במדיניות הגיוס, אשר חלקם השפיעו לטווח הארוך על מודל הצבא האמריקאי: בשנת 1969, הונהגה שיטת הגרלות (Draft Lottery) במטרה להפוך את הגיוס לשוויוני יותר: תאריך יום ההולדת של כל מועמד נקבע בהגרלה, וכך נקבע סדר הזימון לשירות. שיטה זו עוררה חששות מסוג חדש, כאשר רבות מהמשפחות ראו אותה כ"רולטה" שקובעת חיים ומוות; בשנת 1971 הוגבלה מדיניות דחיות הגיוס לסטודנטים; בשנת 1973, לאחר סיום מעורבותה הרשמית של ארצות הברית במלחמה, בוטל חוק הגיוס ונקבע מודל של צבא מקצועי מבוסס מתנדבים.⁴⁷

2.3.8 מעורבות הצבא במשבר החברתי (ובכלל זה יחסי דרג מדיני - דרג צבאי):

במהלך מלחמת וייטנאם היה הצבא האמריקני מעורב ישירות ובעקיפין במשבר החברתי בארה"ב, והוא הפך לסמל של מחלוקות פנימיות. מעורבות זו גרמה לשסעים עמוקים בין קבוצות חברתיות והובילה לתהליכים חברתיים ופוליטיים מכריעים:

- שירות חובה והגיוס הכפוי - שסעים מעמדיים וגזעיים: כאמור, מלחמת וייטנאם העמיקה את המתחים החברתיים בארה"ב, במיוחד בנושא סוגיית הגיוס הכפוי. שירות החובה הפך לבלתי פופולרי ונתפס כלא הוגן, שכן חיילים משכבות סוציו-אקונומיות

⁴⁷ Gerhardt, J. M. (1971). *The draft and public policy: Issues in military manpower procurement, 1945-1970*. Columbus: Ohio State University Press. American Political Science Review; Maraniss, D. (2003). *They Marched Into Sunlight: War and Peace Vietnam and America October 1967*. Simon and Schuster; Young, M. B., Grunfeld, A. T., & Fitzgerald, J. J. (2002). *The Vietnam War: A History in Documents (Pages from History)*. Oxford University Press.

מוכות, במיוחד אפרו-אמריקנים ובני מיעוטים אחרים, היו מיוצגים יתר על המידה בקווי החזית.⁴⁸

• הצבא כסמל להתנגדות פוליטית וחברתית: ההתנגדות למלחמה צברה תאוצה בשנות השישים, והפגנות נגד הגיוס והמלחמה הפכו נפוצות בקמפוסים אוניברסיטאיים וברחבי המדינה. תנועות נגד המלחמה, כמו תנועת הסטודנטים, הביאו להתנגשות ישירה עם כוחות הביטחון, והעמיקו את תחושת הקרע בין הציבור לממשל ולצבא.⁴⁹

• השפעת חיילים משוחררים על השיח החברתי: חיילים שחזרו מוייטנאם נאלצו להתמודד עם עוינות מצד הציבור, שלא ראה בהם גיבורים אלא שותפים למלחמה לא מוסרית. רבים מהם סבלו מפוסט-טראומה ולא קיבלו תמיכה ראויה מהממשל. בעקבות זאת קמו ארגונים, שאליהם חברו חיילים משוחררים, והם השתתפו במחאות נגד המשך המלחמה. ההתארגנויות הללו השפיעו על שינוי עמדות הציבור ועל יצירת דפוסים חדשים של תמיכה בחיילים בשנים שלאחר מכן.⁵⁰

יש לציין, כי היה אמון רב בין מזכיר ההגנה מקנמרה לבין גנרל ווסטמורלנד, מפקד הכוחות האמריקנים בוייטנאם, ולא היו ביניהם חילוקי דעות שתרמו למשבר החברתי.

2.3.9 השפעת המשבר על הצבא:

מלחמת וייטנאם השפיעה עמוקות על צבא ארצות הברית, הן מבחינה מבצעית והן מבחינה מוסדית וחברתית. ההשפעות המרכזיות כוללות שינויים באסטרטגיה הצבאית, במבנה הכוחות, בביטול גיוס החובה ועוד:

⁴⁸ GW Today (3 May 2023). Lessons from Vietnam: Why the War Still Resonates Today. <https://bit.ly/3UfcplQ>; Nielsen, S. C. (2010). *An army transformed: The US Army's post-Vietnam recovery and the dynamics of change in military organizations*. Strategic Studies Institute. USAWC Press.

⁴⁹ War Room- U.S. Army War College (28 October 2019). The Most Important Legacy of the Vietnam Conflict: (A Whiteboard). <https://bit.ly/4dWW0Jw>.

⁵⁰ Nielsen, S. C. (2010). *An army transformed: The US Army's post-Vietnam recovery and the dynamics of change in military organizations*. Strategic Studies Institute. USAWC Press.

- שינויים במאפייני הלחימה: צבא ארצות הברית נאלץ להתארגן מחדש ולהתמודד עם טקטיקות גרילה לא קונבנציונליות של הווייטקונג ושל הצבא הצפון וייטנאמי. היה עליו ללמוד להשתמש בטכנולוגיות לחימה חדשות. העליונות הטכנולוגית והכוח המסורתי של ארצות הברית לא הספיקו מול כוחות לא סדירים שפעלו באזורים גאוגרפיים קשים.⁵¹
- שחיקת מורל החיילים ובעיות פסיכולוגיות: תנאי הלחימה הקשים, האקלים הטרופי, חוסר הבנת המטרה והתכלית האסטרטגית (מעבר למשימה) והקשיים הנפשיים הכרוכים בלחימה ארוכה גרמו לשחיקה חמורה במורל. חיילים רבים סבלו מתסמיני פוסט-טראומה לאחר חזרתם הביתה, ובשל כך גבר השימוש בסמים ובאלימות בקרב חיילים במהלך המלחמה ולאחריה.⁵²
- מתחים פנימיים ושסעים חברתיים בצבא: כאמור, נוצרו מתחים פנימיים, וחיילים יצאו להפגין על רקע אפליה גזעית וחברתית. כמו כן נוצר משבר אמון בתוך הצבא בין הדרג הטקטי לדרג האסטרטגי.⁵³ מענה לתחושת הכישלון האסטרטגי התבסס על מיקוד מחדש של עשיית הצבא - בזירה האירופית מול האויב הסובייטי.
- השפעות על מודל הצבא: כאמור לעיל, למחאות כנגד הגיוס ושיטת הגיוס הייתה השפעה רבה על ההחלטה להמיר את הצבא האמריקאי לצבא מתנדבים, עם סיום המלחמה.

⁵¹ GW Today (3 May 2023). Lessons from Vietnam: Why the War Still Resonates Today. <https://bit.ly/3UfcplQ>; Nielsen, S. C. (2010). *An army transformed: The US Army's post-Vietnam recovery and the dynamics of change in military organizations*. Strategic Studies Institute. USAWC Press.

⁵² War Room - U.S. Army War College (28 October 2019). The Most Important Legacy of the Vietnam Conflict: (A Whiteboard). <https://bit.ly/4dWW0Jw>.

⁵³ גבריאלי, ר' וסוואג' פ' (1981). **משבר בפקוד**. מודן; GW Today (3 May 2023). Lessons GW Today (3 May 2023). Lessons from Vietnam: Why the War Still Resonates Today. <https://bit.ly/3UfcplQ>; Nielsen, S. C. (2010). *An army transformed: The US Army's post-Vietnam recovery and the dynamics of change*. USAWC Press in *military organizations*. Strategic Studies Institute

2.4 תוצאות המלחמה

המלחמה הסתיימה בניצחון של צפון וייטנאם ובאיחודה של וייטנאם תחת שלטון קומוניסטי לאחר סילוקה של ארצות הברית. הסכם שביתת הנשק הושג בעשרים ושבעה בינואר 1973 ונחתם בפריז. בהסכם נקבע, שכל הכוחות האמריקניים יתפנו מוייטנאם. החלטת הקונגרס בעקבות ההסכם אסרה על קיומה של כל פעולה צבאית אמריקנית בהודו־סין. גם לאחר הפסקת המעורבות האמריקנית המשיכו צפון וייטנאם ודרומה להילחם זו בזו, עד לניצחון המלא של הצפון וכיבוש בירת הדרום סייגון בשלושים באפריל 1975, שהביאו לאיחוד מחדש של וייטנאם תחת שלטון קומוניסטי ביולי 1976.

על העוצמה של המלחמה ושל הקרבות אפשר ללמוד מהעובדה, שבמהלך מלחמת וייטנאם השליכו האמריקנים כשבעה מיליון טונות של פצצות, שהם פי שלושה וחצי מהכמות שהשליכו על גרמניה בזמן מלחמת העולם השנייה.⁵⁴ לפי הערכות כלליות, מספר ההרוגים הכולל במלחמה היה קרוב לארבעה מיליון נפש, ויש מחלוקת לגבי מספר הוייטנאמיים שנהרגו. בצד האמריקני היו כחמישים ושמונה אלף הרוגים, מהם כארבעים ושבעה אלף נהרגו בקרבות ועוד כעשרת אלפים נהרגו בהקשר למלחמה אך לא בקרבות עצמם.⁵⁵

ארצות הברית לא הפסידה בקרבות בוייטנאם, אך לאמיתו של דבר הפסידה במלחמה. ההפסד נבע ממדיניות השחיקה שנבחרה כאסטרטגיה צבאית ועוד יותר מכך בשל ההתנגדות מבית למחיר המלחמה.

⁵⁴ הנקי, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". **תכלת** 24. <https://bit.ly/2UuJBq0>.

⁵⁵ הנקי, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". **תכלת** 24. <https://bit.ly/2UuJBq0>; Burchett, W. (1963). *The Furtive War*. New-York: International Publishers; Cincinnatus (1981). *Self-Destruction: The Disintegration and Decay of the United States Army During the Vietnam Era*. New-York: WW-Norton & Company; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Office of the Historian, Foreign Service Institute, 1970; Karnow, S. (1983). *Vietnam: A history*. New-York: Viking; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Mueller, J. E. (1970). Presidential Popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review*, 64(1), 18-34; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield

המלחמה נחשבת לאבן דרך משמעותית ב"מלחמה הקרה" בין גוש המדינות הקומוניסטיות לבין הגוש המערבי-קפיטליסטי. היא נחשבת גם לאירוע משמעותי וטראומטי בהיסטוריה של ארצות הברית. רבות נכתב עליה והיא מיוצגת, לרוב כטראומה לאומית, בתרבות, באומנות ובקולנוע האמריקני. נוסף על כך, הייתה לה השפעה ניכרת על חקר צבא וחברה ועל הבנת האפקט של דעת הקהל על ניהול אירועי מלחמה.⁵⁶ הנקין מוצא כי במלחמת וייטנאם, כבמקרים אחרים (כמו באלג'יריה), "לא חולשת הרצון של הציבור היא שהכריעה את הכף, דווקא המנהיגים הם שנאשו ראשוניים מן האפשרות לנצח ומרגע שהם החליטו לנטוש את המערכה דעת הקהל מיהרה ללכת אחריהם".⁵⁷

תוצאה רלוונטית נוספת להיבטי צבא וחברה המיוחסת למלחמת וייטנאם, היא ההחלטה שנתקבלה ב-1973, לבטל את גיוס החובה ולעבור לצבא מתנדבים מקצועי. היו שראו בהחלטה זו סימן לירידה במעמדו של הצבא בעיני הציבור ולביקורת החברתית כלפיו, שהחלישו את הלגיטימציה החברתית לפעילותו ואף להחזקת צבא המונים. בכך הם תרמו גם להיווצרות מה שכונה מאוחר יותר על ידי מוסקוס ואחרים "הצבא הפוסט-מודרני".⁵⁸

⁵⁶ עדו, רס"ן. (1993). האסטרטגיה והטקטיקה האמריקניות בוייטנאם, 1965-1968. **מערכות** 33 עמ' 14-21. New-York: Karnow, S. (1983). *Vietnam: A history*. New-York: Viking; Maclear, M. (1981). *Vietnam: The 10,000 Day War*. London: Thames/Methune; Hastings, M. (2019). *Vietnam an epic tragedy, 1945-1975*. New-York: Harper Collins; Office of the Historian, Foreign Service Institute, 1970; Turley W. S. (2009). *The second Indochina War: a concise political and military history*. Maryland: Rowman & Littlefield.

⁵⁷ הנקין, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". **תכלת** 24. <https://bit.ly/2UuJBq0>. עמ' 54.

⁵⁸ Burk, J. (1994). The Postmodern Military, in: J. Burk & C. Moskos. *The Military in New Times*, 141-162. Boulder: Colorado: Westview Press; Moskos, C.C. (2000). Toward a Post-Modern Military: The United States as a Paradigm. in Moskos, C.C., Segal, D. R., & Williams, J. A. (Eds.), *The Postmodern Military: Armed Forces after the Cold War*. New-York: Oxford University press, 14-31; Touraine, A., & Kerr, C. (1997). *The Academic System in American Society*. New Brunswick and London: Transaction Publishers.

3. מלחמת לבנון הראשונה

מלחמת לבנון הראשונה החלה בשישה ביוני 1982, ובמסגרתה נלחם צה"ל גם בארגון לשחרור פלסטין (אש"ף) וגם בצבא הסורי. אש"ף שלט על חלקים גדולים מלבנון, בעיקר בצידה המערבי, ביניהם על הערים צור וצידון, והצבא הסורי היה ערוך בעיקר בצידה המזרחי של המדינה – ברכס ההרים המרכזי ובבקעת הלבנון. המלחמה החלה בתמרון רחב היקף לכיבוש לבנון עד קרוב לעיר ביירות, והמשיכה במצור על ביירות. המצור הסתיים ביציאת אנשי אש"ף מהמדינה ובשהייה ארוכה בת כמה שלבים של צה"ל במדינה. כאן נתמקד בשלבים הראשונים של המלחמה – 6 ביוני עד 29 בספטמבר 1982. המלחמה כונתה במהלכה "מבצע שלום הגליל", בהמשך היא נקראה "מלחמת שלום הגליל", ולאחר מלחמת לבנון השנייה ב-2006 היא קיבלה את שמה המוכר "מלחמת לבנון הראשונה". איננו מתארים את המשך הלחימה עד היציאה מלבנון בשנת 2000, מכיוון שהמשבר החברתי נוצר כבר בתחילת המלחמה, ותיאור האירועים המרכזיים בה מספיק כדי להמחיש את הנדרש לצורכי המחקר.

3.1 רקע היסטורי לפרוץ המלחמה

פעילות של ארגוני טרור פלסטיניים בלבנון, שכללה חדירות לשטח ישראל וירי רקטות על הצפון, הביאה לאורך השנים לכמה גלי מבצעים ישראלים, ובהם מבצעי ה"קלחות" בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים, מבצע ליטני ב-1978 ועוד. בשנה שלפני המלחמה התקיימו עימותים גם מול הסורים בלבנון, בגלל הלחץ שהם יצרו על הנוצרים, שעמים שיתפה ישראל פעולה.

בהנהגת שר הביטחון אריאל שרון, התכונן צה"ל לכבוש את לבנון עד ביירות, כדי לאפשר את החלפת השליטה של סוריה ושל אש"ף בשליטה ידידותית לישראל בראשות הנוצרים. העילה הרשמית ליציאה למלחמה הייתה ניסיון ההתנקשות בשלמה ארגוב, שגריר ישראל בבריטניה, ב-4 ביוני 1982.⁵⁹

⁵⁹ גולן, ש' (2017). של"ג בלבנון: קבלת ההחלטות בפקוד העליון במלחמת "שלום הגליל". המחלקה להיסטוריה ומו"ד.

3.2 אירועים מרכזיים

המלחמה התנהלה בשני שלבים: שלב הקרבות והלחימה הפעילה שנמשך כארבעה חודשים, והשלב של שהיית כוחות צה"ל בלבנון, שנמשך כ-18 שנה. השלב השני לא יהיה במוקד העיסוק של מחקר זה, אך הוא נזכר כחלק מההקשר של המלחמה. להלן פירוט השלבים:

שלב הקרבות והלחימה הפעילה (מבצע שלום הגליל):

- 6-11 ביוני 1982: כניסת כוחות קרקעיים של צה"ל ללבנון ולחימה נגד כוחות סוריים ופלסטיניים עד להפסקת אש. התמרון הישראלי כלל שבע אוגדות בסדיר ובמילואים. הלחימה בסורים החלה במבצע "ערצב 19" ב-9 ביוני.
- 12 ביוני 1982 עד סוף אוגוסט 1982: זחילה ולחימה של צה"ל על כביש ביירות-דמשק. כיתור ולחימה בביירות עד ליציאה מסודרת מביירות של כוחות פלסטיניים כולל מנהיגיהם ושל כוחות סוריים.
- בתקופה שעד 29 בספטמבר 1982, תאריך יציאת צה"ל מביירות וסיומו הרשמי של מבצע שלום הגליל, נרצח (ב-14 בספטמבר) מנהיג הנוצרים באשיר ג'ומאייל, שנבחר לנשיא והיה ידידותי לישראל. בתגובה לרצח ערכו הנוצרים טבח בפלסטיניים שבמחנות הפליטים סברה ושתילה (ב-16-18 בספטמבר).

שהיית כוחות צה"ל בלבנון (אחרי החלק העצים של המלחמה):

- ניתן לחלק תקופה זו לשלוש תקופות משנה:⁶⁰
- אוקטובר 1982 עד ספטמבר 1983: שהיית ישראל בלבנון עד הנסיגה מהרי השוף.
- ספטמבר 1983 עד יוני 1985: שהיית ישראל בלבנון על קו האוואלי.
- יוני 1985 עד מאי 2000: שהיית ישראל ברצועת הביטחון ולחימה עד לנסיגה חד-צדדית של ישראל אל הגבול הבין-לאומי ב-24 במאי 2000. בתקופה זו נערכה המערכה בתוך רצועת הביטחון.

⁶⁰ גולן, ש' (2019). מבירות לאזור הביטחון. המחלקה להיסטוריה ומודן.

3.3 מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה

3.3.1 מהות המשבר החברתי:

נציין תחילה כמה אירועים שהתרחשו ברקע המלחמה, והיה להם משקל ביצירת האווירה החברתית בעת המלחמה. המלחמה החלה בעיצומו של קונפליקט חברתי, שהחל בעקבות המהפך הפוליטי ב־1977 עם עליית מפלגת הליכוד לשלטון לראשונה; חתימת הסכם השלום עם מצרים; ופינוי ימית כחודש לפני פרוץ המלחמה.

מלחמת לבנון הראשונה היא המלחמה הראשונה שנתפסה בציבור הישראלי כ"מלחמת ברירה", והיא נוהלה על ידי ממשלת ישראל בהובלת שר הביטחון אריאל שרון. מבצע "שלום הגליל" הביא לאחדים מביטויי המחאה החמורים ביותר בתולדות דעת הקהל הישראלית. בתחילת המלחמה תמכו רוב חברי הכנסת ורוב הציבור, כולל חלקים מהאופוזיציה, ביעד המוגבל של ארבעים קילומטר. אולם לאחר שהתברר שיש תוכניות משמעותיות הרבה יותר למלחמה, התפלגה דעת הקהל.⁶¹ המחלוקת הועצמה דרמטית בעקבות טבח הפלנגות הנוצריות בתושבים הפלסטינים של מחנות הפליטים בסברה ושתילה, טבח זה הוביל להפגנת השמאל בכיכר מלכי ישראל בתל־אביב ב־25 בספטמבר 1982. ההפגנה כונתה בתקשורת "הפגנת הארבע מאות אלף", והובילה להקמת תנועת "יש גבול" שפעילותה התעצמה בהמשך.

יודגש כי למרות המחלוקות, עיקר הטענות של הציבור הרחב על ניהול המלחמה הופנו כלפי הדרג המדיני ולא כלפי צה"ל, שנתפס כגוף מבצע. סקרים שנערכו במחלקת מדעי ההתנהגות (להלן: ממד"ה) בין השנים 1983-1986, הראו אמון גבוה בצה"ל ובמפקדיו לאורך כל התקופה (בין שמונים לתשעים אחוזי תמיכה בקירוב לאורך התקופה).⁶²

⁶¹ אריאן, א' (1999). **ביטחון בצל איום: דעת קהל בישראל בנושאי מלחמה ושלום**. פפירוס - אוניברסיטת תל־אביב, עמ' 78-72.

⁶² ראה לדוגמה: ויסבורד, י' (יולי 1987). **סקר עמדות הציבור כלפי צה"ל והמשרתים בו**. מטכ"ל-אכ"א, ממד"ה, ענף מחקרי כח אדם. יודגש כי ההערכות כלפי צה"ל בלב תקופת הלחימה (1982-1983) היו גבוהות יותר מאשר לאחר מכן (בין השנים 1984-1985 אובחנו ירידות קלות בהערכות). הדבר יכול להיות מוסבר כ"השתחררות" מאפקט ההתכנסות סביב הדגל, המוכר מאירועי לחימה או מאכזבה מתקופת הדשדוש. בכל מקרה, לאורך כל התקופה היו ההערכות כלפי צה"ל גבוהות.

כדי להמחיש את עוצמת המשבר בדיון הציבורי יובאו ציטוטים מפי משה ארנס, שר הביטחון שכיהן מפברואר 1983 עד ספטמבר 1984. הוא אמר: "נתמנתי לתפקיד שר הביטחון בנסיבות קשות ומיוחדות. שר הביטחון אריק שרון פרש מתפקידו בעקבות דו"ח ועדת כהן. בציבור הישראלי נתגלעו חילוקי דעות וקרעים, שעומקם בנושאי ביטחון היה גדול מאשר היה אי פעם בעבר, זאת בשעה שעמדנו עדיין במערכה בלבנון. [...] איחוי הקרעים בציבוריות הישראלית וחידוש ההסכמה הלאומית בנושאי ביטחון נראו בעיני נושאים בעלי חשיבות ממלכתית הראויים להיות משימה מרכזית. ביקשתי להביא ליתר הבנה בשורות העם ובהנהגה הציבורית. ואמנם חל שיפור מהותי, שהחל עוד בתקופתי, אולם בא לידי מימוש מלא עם הקמת ממשלת האחדות ב-1984. במובן זה ההישג הוא משמעותי, מאחר שהקיטוב שהיה בעם היה חד ובעומק, שלא היה קיים במערכות קודמות של צה"ל. אמנם גם בעבר היו הדעות חלוקות בנושאים ביטחוניים, אולם אז חילוקי הדעות לא פרצו החוצה מן המסגרות השלטוניות ולא הפכו בסיס להפגנות בכיכרות המדינה".⁶³

3.3.2 אופן הפעולה של הגורם המתנגד לישראל:

מלחמה בעצימות משתנה. חלקה מלחמה של צבא מול צבא וחלקה מלחמת גרילה כנגד צה"ל, בתחילת המלחמה – במקביל.

3.3.3 תפיסת האיום ברמת הפרט של האזרחים:

לפני תחילת המלחמה היה איום משמעותי על תושבי הצפון לאורך שנים רבות. האיום ירד משמעותית כמה ימים לאחר תחילת המלחמה, לאחר שצה"ל התקדם צפונה.

3.3.4 מדיניות הממשלה והגורמים שעיצבו אותה:

יעדיה של ישראל התחלקו בין יעדים מוצהרים, ובראשם הרחקת איום ירי הרקטות על הצפון, לבין יעדים שהגדרתם התפתחה תוך כדי המלחמה או שלא הוצהרו רשמית עד סופה, ובהם: סילוק אש"ף מכל שטח לבנון; פגיעה בשליטה הסורית בלבנון; והחלפת נשיא לבנון לנשיא אוהד.

⁶³ ארנס, מ' (תשמ"ח). "חידוש ההסכמה הלאומית בנושא ביטחון". בתוך: המלחמה בטרור – מדיניות הביטחון של ישראל בשנים 1979-1988. רביבים. עמ' 141-147.

3.3.5 סדר הדברים: בין ביטחוני לחברתי:

סדר הדברים היה לכאורה חד וברור - אי-הסכמה של הציבור למלחמה ולמטרותיה זלגה לצבא, והתחדדה בדיון הציבורי בישראל עקב טבח סברה ושתילה. לאי ההסכמה החברתית למלחמה בלבנון התלווה מרכיב של אי הסכמה לשהייה המתמשכת בשטחי יהודה ושומרון.

3.3.6: תמיכה חברתית במדיניות הממשלה:

בתחילת המלחמה הביע הציבור תמיכה רחבה במלחמה ובמטרותיה, אך ככל שעבר הזמן והתעוררה ההבנה שהמלחמה השיגה את מטרותיה ושמחיר הנפגעים כבד - התמיכה הלכה ונחלשה ובאה לידי ביטוי בעיקר במחאות ובהפגנות של קבוצות לחץ בציבור הישראלי (התנועות "נשים בשחור" ו"יש גבול" הן דוגמאות בולטות).

3.3.7 הרחבת תשתית כוח האדם והשפעותיה:

כתוצאה מהמלחמה חלו שינויים משמעותיים בהיקף הגיוס לצה"ל ובמאפייני הגיוס: הסתמכות על גיוס מורחב של משרתי מילואים; הענקת עדיפות בשיבוצים של חיילי חובה לתפקידי לחימה; דחיית שחרורים של חיילים שסיום שירותים התקרב. הגיוס הנרחב ועומס השירות השתלבו במחאה הכללית כנגד המלחמה, כאשר במסגרת זו בלטה עצומה של אלפי חיילי מילואים כנגד המלחמה.⁶⁴

3.3.8 מעורבות הצבא במשבר החברתי:

הפעילות הצבאית יצרה כאמור התנגדות ציבורית נרחבת למדיניות הממשלה, וזו השפיעה על פעילותו של צה"ל. עם זאת, ניתן לומר כי מידת המעורבות של צה"ל עצמו במשבר הייתה נמוכה. הוא התנהל במתינות יחסית, למרות אירועי התנגדות משמעותיים לאורך המלחמה, בדגש על פרשת אלי גבע ועל האירועים שליוו את טבח סברה ושתילה. רוח הדברים מודגמת היטב בדברי מפקדים שהיו מעורבים במלחמה.

הרמטכ"ל איתן כתב בהקשר למלחמה, כי "כאשר אומרים, בצדק, כי צה"ל הוא צבא העם, מתכוונים באופן טבעי ליתרונות הטמונים בהגדרה: הוא מבטא את אחדות העם, את השותפות של כל השכבות

⁶⁴ לדוגמה: היסטוריה: פעילות "יש גבול" לאורך השנים, אתר האינטרנט של תנועת "יש גבול". <https://www.yesh-gvul.org.il/newpage6>

וכל העדות [...] בתנאים שנוצרו במלחמת לבנון היה לכך גם ביטוי פחות חיובי, אף כי אינני טוען שהיה שלילי לחלוטין: הפילוג בעם השפיע באופן טבעי גם על צה"ל, חייליו וקציניו. זה לא יכול להיות אחרת. הוויכוחים אם המלחמה הייתה הכרחית או נמנעת, אם השיגה את מטרתיה או החטיאה, אם הייתה 'שווה' את מחיר קורבנותיה או לא, לא יכלו להישאר רק ברחוב האזרחי. אין לצה"ל חומרי אטימה ואין הוא גוזר על חייליו אלם. מותר לדבר, מותר לתהות, מותר להתווכח. אפשר לטעון נגד אנשים פוליטיים, שמטעמים פוליטיים ניגחו את הממשלה ולא הבחינו שהם עוסקים בפעילות אנטי צבאית ומערערים את מסגרתו של צה"ל ואף נוגסים מכוחו ומאחדותו. כל זה היה מכוון על ידי יד פוליטית אחת וינק ממקור פוליטי אחד. אבל אי אפשר לקבול על חיילים וקצינים, שהביאו איתם את המחלוקת המפלגתית לשירותם הצבאי. למרות שהמחלוקת הייתה קשה, לעיתים סוערת [...] אני יכול לומר בסיפוק, כי לא היו הפרות משמעת ולא הייתה פגיעה במוטיבציה של החיילים והקצינים. ויכוחים - כן. סירובים למילוי פקודה - לא".⁶⁵

מפקד אוגדה 96 בביירות עמוס ירון כתב בזיכרונותיו, כי ההתנגדות למלחמה בעורף, בדגש על השאלה "מה אנחנו עושים שם" - חלחה ללוחמים, והיו לה השלכות שליליות על המורל".⁶⁶

יוסי פלד, שפיקד במלחמה על כוח מאולתר, ומ-1983 עד 1986 כיהן כראש מה"ד (מחלקת ההדרכה) בדרגת אלוף, כתב כי הלוחמים והמפקדים חזרו הביתה לעורף נתון בוויכוחים על מהות המלחמה "ויכוח על ארבעים הקילומטרים, ויכוח אם המלחמה צודקת או לא [...] הוויכוחים הלכו ונעשו קשים. המחלוקת והפילוג העמיקו". הוא כתב כי לצערו, גם קציני צבא הרשו לעצמם להשתתף בוויכוח ולהשמיע את דעותיהם. בכך נכשלו הפוליטיקאים, שהיו צריכים לטפל מייד בכל מקרה של התערבות איש צבא בוויכוח ולהפסיקו, אך העדיפו לנצל זאת לטובת אינטרסים זמניים שלהם. "קצין בצה"ל הדורש פיטורי

⁶⁵ איתן, ר' (1985). רפול - סיפור של חייל. מעריב ספרים. עמ' 221-222.

⁶⁶ ירון, ע' (2022). רוח המפקד. ידיעות ספרים - ספרי חמד. עמ' 113.

שר בממשלת ישראל, צריך להיות מורחק מיידית מן הצבא!⁶⁷ הקצין שעליו כתב פלד, היה תא"ל עמרם מצנע, מפקד המכללה לפיקוד ולמטה, שכתב למפקדיו כי לנוכח אירועי סברה ושתילה "הגעתי למסקנה שלא אוכל להמשיך במילוי תפקידי... אין לי יותר אמון בדרג האחראי על הצבא. ארגיש שאוכל לחזור לצבא רק אחרי ששר הביטחון יתפטר".⁶⁸ לאחר שיחות עם הרמטכ"ל ועם ראש הממשלה, הוא יצא לחופשה קצרה וחזר לפקד על המכללה הבין-זרועית לפיקוד ולמטה לאחר ששלח מכתב לרמטכ"ל איתן ובו הודה בטעותו.⁶⁹ בהמשך, לאחר סיום תפקידו של שרון כשר הביטחון, מונה לראש מחלקת מבצעים במטה הכללי (המקבילה לראש חטיבת המבצעים בימינו, 2024).

נדמה שהאירוע המייצג ביותר את המחלוקת, היה התפטרותו תוך כדי לחימה של אל"ם אלי גבע, מפקד חטיבת שריון 211.⁷⁰ עוד לפני פרוץ המלחמה ובשלבי תכנונה הביע גבע בפני ראשי הדרג הצבאי את הסתייגותו ממטרותיה ומיכולתה להשיג תוצאות. עם התקדמות הלחימה ובמהלך המצור על ביירות טען גבע, כי אין לפרוץ לביירות מחשש לפגיעה נרחבת באוכלוסייה אזרחית ולמוות מיותר של חיילים. במהלך תדריך שערך אלוף הפיקוד אמיר דרורי, הוצגה תוכנית לכיבוש מערב ביירות בתוך 48 שעות. קצינים בכירים רבים הסתייגו מן התוכנית, והדובר העיקרי ביניהם היה גבע, שחטיבת השריון שלו אמורה הייתה לפרוץ באחד הצירים הקשים ביותר. גבע אמר שיש לו "השגות והרהורים", אך הדגיש שאינו רוצה להתווכח עם האלוף וביקש שהדרג המדיני יבוא ללבנון "להסביר ולשמוע". כשהגיע הרמטכ"ל רפאל איתן לדיון, טען גבע כי "זה קרב לא לנו" והזהיר מפני אבדות רבות לחיילי צה"ל ופגיעה בהמוני אזרחים. גבע אמר: "אל לנו להיגרר

⁶⁷ פלד, י' (1993). **איש צבא**. ספריית מעריב. עמ' 268.

⁶⁸ מקור ראשון (3 באוקטובר 2003).

⁶⁹ מעריב (10 באוקטובר 1982). רפול: לא היה אף רגע של חוסר במוטיבציה במלחמה. עמ' 7.

⁷⁰ הפסקה לקוחה מהערך "אלי גבע - פרשת פרישתו/הדחתו" בוויקיפדיה, שנבדק ונמצא אמין: <https://bit.ly/4e1SRIZ>. ראו גם: יערי א' ושיף ז' (1984). **מלחמת שולל**. שוקן. עמ' 266-263 דברת, נ' ובן-צבי ר' (30 בינואר 1986). רפול: גבע נטש חייליו. **מעריב**, לניר, נ' (3 ביוני 1983). מלחמה היא שחמט, בלבנון שיחקו שש בש. **דבר**, איתן, ר' (1985). **רפול - סיפור של חייל**. מעריב ספרים. עמ' 222-225.

לעניינה הפנימיים של לבנון. זה לא ענייננו. טוב שיהיה כאן שלטון יציב שישתלט על המחבלים, אך אין לנו זכות לכפות זאת במחיר שזה יעלה לנו ולתושבים האזרחים". גבע הוסיף גם לגבי ההשלכות המדיניות של הכניסה לביירות: "המעשים שלנו דוחפים את הבעיה הפלסטינית לפינה. אנו דוחפים את האמריקנים למודעות יתירה לבעיה הפלסטינית, ואנחנו עלולים למצוא עצמנו מול פתרונות שאינם לפי רוחנו". איתן טען בפניו שאין כל כוונה להיכנס למערב ביירות, אולם גבע לא השתכנע. הוא ביקש להשתחרר מפיקוד על החטיבה והציע להמשיך ללחום לצד פקודיו אך לא לפקד עליהם, מאחר שעמד על דעתו שהלחימה בלבנון אינה תכליתית ולא תוביל לתוצאות.

במשך כמה ימים שקל גבע את התפטרותו מהפיקוד על החטיבה. רוב הקצינים שנועץ בהם ניסו להניאו מהתפטרות. גם יצחק רבין יעץ לו לחזור בו, מאחר שממילא תוכנית כיבוש מערב ביירות תתבטל. את טענותיו ואת הסתייגותיו המוסריות והמקצועיות ממהלכי המלחמה, שנוסחו במסמך בן 23 שאלות, העלה גבע במספר שיחות בפני ראשי הדרג הצבאי והדרג המדיני. גבע נפגש עם האלוף דרורי בלשכת הרמטכ"ל וקרא מתוך פנקס דברים שהכין מראש. בין היתר טען, כי אפשר להסכים לנוכחות הסורית בבקעת הלבנון, ושגישתו של שר הביטחון אריאל שרון עלולה להוביל למלחמה נוספת עם סוריה: "על-פי תפיסתו של שר הביטחון, האם נלך גם על טריפולי? גם שם יש מחבלים. מדוע ניעצר בביירות?" למוחרת, בפגישה נוספת עם האלוף, הסכים גבע להצעתו להישאר כמפקד טנק, אולם שר הביטחון דחה את ההצעה. גבע נפגש עם הרמטכ"ל וטען בפניו כי "כניסה לביירות היא רצח משפחות". אולם הרמטכ"ל סירב לדון עימו בנושא מדיני והפציר בו להישאר בתפקידו כדי לא לגרום ל"בקע" בצבא. לאחר מכן נפגש גבע עם שרון. בפגישה זו, שבה רשם שרון את דבריו, הציע גבע לאפשר למחבלים מביירות לצאת לבקעת הלבנון, ליזום הידברות עם אש"ף ולהכריז שצה"ל מוכן לסגת לקו ארבעים הקילומטרים. רק אם כל ההצעות הללו לא יתקבלו "יש להמשיך במצור מתוך הכרה שלנו שלא ניכנס פנימה". שרון שלח את גבע להיפגש עם ראש הממשלה מנחם

בגין בכנסת. גבע נפגש איתו והתריע בפניו על הקורבנות הצפויים מכיבוש ביירות, שאותם העריך ב"עשרות". בגין ציין, כי הערכה זו נוגדת את הערכת הרמטכ"ל בדבר "אבדות מעטות", ולשאלתו אם הוא חולק על הרמטכ"ל ענה גבע בחיוב. לדברי אביו של גבע, ראש הממשלה שאל את גבע אם הוא אינו סומך על הרמטכ"ל, וכשזה ענה בשלילה, אמר בגין שאין לגבע מקום בצה"ל. בסיום התהליך חזר גבע לשיחה עם הרמטכ"ל, ובסופה קיבל מכתב שחרור מצה"ל. לא ניתנה לו אפשרות להיפרד מחייליו, והוא לא הורשה למלא כל תפקיד במילואים.

גרשון הכהן, רב־סרן בשירות קבע, החל את המלחמה בתפקיד סמג"ד ובהמשך פיקד על כוח שריון דו־פלוגתי. הוא פרסם מאמר בעיתון "הארץ" בעילום שם,⁷¹ ובו דן במוסריות פעולתו של המח"ט הסרבן אל"ם אלי גבע. הכהן טען, כי למפקד, שלא כחייל המחויב בשירות, מותר לבחור להימנע מפעילות הנוגדת את הבנתו או את תפיסתו. במאמר שיבח את גבע וציין שמעשהו עוד ישמש מופת לאנשי הצבא. בעקבות הסערה שהתעוררה, יזם הכהן פגישה עם הרמטכ"ל רפאל איתן ובה הזדהה ככותב המאמר. הוא הועמד לדין על הפרת פקודות הצבא, ספג נזיפה חמורה והודח מצה"ל.⁷²

תנועת "יש גבול" קמה בשנת 1982, עם פרוץ מלחמת לבנון הראשונה, כתנועת מחאה של חיילי מילואים. העצומה הראשונה שלה קבעה את המסלול שבו היא פעלה, ובה נכתב: "[...] היום ברור לנו: באמצעות המלחמה הזאת אתם מנסים לפתור באופן צבאי את הבעיה הפלסטינית. אבל אין פתרון צבאי לבעייתו של עם. אתם מנסים לכפות 'סדר חדש' על חורבותיה של לבנון, לשפוך דמנו ודמם של אחרים למען אנשי הפלנגות. לא לשם כך התגייסנו לצבא ההגנה לישראל...".⁷³ במרץ 1983 פורסם בעיתונות כי 1470 אנשי מילואים הצטרפו לקבוצת סרבני השירות בלבנון - ביניהם יותר ממאתיים קצינים, וכי "מאז תחילת

⁷¹ הכהן, ג' (10 באוגוסט 1982). אלי גבע - בין צייתנות למוסר, הרהוריו של איש צבא. הארץ.

⁷² הוועד הפועל של מועצת העיתונות דחה תלונה של דובר צה"ל נגד "הארץ" (מעריב, 19 בדצמבר 1982).

⁷³ אתר האינטרנט של תנועת "יש גבול". <http://www.yesh-gvul.org.il/newpage6>

המלחמה ועד היום נשפטו ונכלאו על סירוב מצפוני לשרת בלבנון 28 חיילים וקצינים במילואים. אחרים הודחו מתפקידם ביחידה או שהגיעו להסדרים פנימיים עם מפקדיהם"⁷⁴. בסך הכל חתמו על עצומה זו כשלושת אלפים חיילי מילואים, וכמאה ושישים מהם נכלאו בגין סירובם לשרת על אדמת לבנון. "יש גבול" תמכה בסרבני מלחמת לבנון הראשונה, שרובם היו סרבנים סלקטיביים (סרבנים לשירות במקום מסוים)⁷⁵. ראש אכ"א דאז, אלוף משה נתיב, אמר כי צה"ל הבין שחל שינוי בבקשות ומ"תופעה ספורדית" הן הפכו ל"מחאה קבוצתית ומאורגנת... שיש בה פוטנציאל לשנות את צה"ל מ"צבא העם", המנותק מוויכוחים פוליטיים, לשדה של מחלוקות פוליטיות"⁷⁶.

אמון בין דרג מדיני לדרג צבאי: במהלך המלחמה שררה רמת אמון גבוהה בין הדרג המדיני, ובפרט בין שר הביטחון שרון, לבין הרמטכ"ל איתן וצמרת צה"ל.

3.3.9: השפעת המשבר על הצבא

המענה של צה"ל: המענה התמקד בענישה, שכללה הדחת מפקדים כמו גבע והכהן, ושיפוט צבאי של סרבני שירות בעשרות רבות של מקרים. עם זאת, היו מקרים אחרים שבהם העניין הוסדר ללא הדחה. המדיניות שנקבעה הייתה: סרבן יועמד לדין והעונשים יוחמרו; לאחר ריצוי העונש הוא יקבל צו לשרת שוב בלבנון; העמדה לדין משמעתית או בפני בית דין צבאי תהיה על בסיס ענייני ולא כמדיניות; יישקל לחיוב לבצע רישום בתעודת השחרור משרות סדיר או בתעודת הפטור ממילואים, שסיבת השחרור היא סרבנות.⁷⁷

במקרה אחד נראה (אם כי קשה להוכיח זאת חד-משמעית), שבוטל הגיוס של חטיבת מילואים שלפי הערכות היה בה ריבוי של סרבנים פוטנציאליים - חטיבת הצנחנים במילואים 226, הידועה כ"החטיבה שלא גויסה". על המקרה האחרון אמר הרמטכ"ל איתן, כי החטיבה גויסה עם פרוץ המלחמה, נלחמה בה ושוחררה.

⁷⁴ ענבל, ל' (2 במרץ 1983). הקו האדום של הסרבנים. **כותרת ראשית**.

⁷⁵ אתר האינטרנט של תנועת "יש גבול": <http://www.yesh-gvul.org.il/newpage6>.

⁷⁶ בתוך: אפשטיין, 1999 - בג"צ 470/80 אלגזי נ', שר הביטחון וראש אכ"א.

⁷⁷ לשכת ראש אכ"א. **סרבני לבנון**. 15 בינואר 1984.

ההיסוסים לגבי גיוסה מחדש נבעו "מהאווירה ששררה במדינה ומהעומס שהוטל על האנשים".⁷⁸

צה"ל נקט פעולות הסברה באמצעות חומרים שהפיץ חיל החינוך לצורכי "הסברה שבועית". ד"ר עדי שרצר מהאוניברסיטה העברית מציג באמצעות ניתוח "דפי הסברה למפקד" של מפקדת קצין חינוך ראשי,⁷⁹ כי דפוס ההסברה בתחילת הלחימה בלבנון עסק בהסברת עמדת הממשלה לגבי נחיצות הלחימה, שנתפסה כקונצנזוס.⁸⁰ לנוכח פרשת אלי גבע, נכתב בעשרה באוגוסט 1982:

"ייתכנו מצבים בהם יחוש מפקד סתירה בין דעותיו האישיות ובין החובות המוטלות עליו. לכל איש צבא הזכות להיות נאמן לדעותיו ולצו מצפונו, אולם זכות זו אינה מתירה את החופש לברור מתוך משימות צפויים, בין במהלך המערכה ובין בעתות רגיעה. בהחלטתו, לא הבחין אל"ם גבע כי חובותיו כמפקד עדיפות על פני כל שיקול אחר. בשל כך נטש את חייליו בעיצומה של המערכה. במעשהו זה מעל באחריותו כלפי חייליו והיה לדמות שלילית לחיקוי".

בהמשך, כאשר התברר כי קיימת מחלוקת ציבורית בעניין, השתנתה הגישה בחומרי ההסברה, והם החלו להדגיש את תפקודו של הצבא בחברה דמוקרטית תוך שילוב בין שני עקרונות הסברתיים: הדגשת הלגיטימיות של חילוקי הדעות בקרב הציבור במדינה והדגשת החובה המוטלת על הכוח הצבאי לבצע את הוראות הדרג המדיני הנבחר. דוגמה לכך היא דף ההסברה למפקד משבעה באוקטובר 1982, שהתמקד בנושא "ויכוח ציבורי" – יתרונותיו וחסרונותיו, והנחה את המפקד כיצד לנהל דיון עם חייליו בנושא זה, בלי להיכנס לעניין המסוים שעמד על הפרק – נחיצות השהייה בלבנון לאחר סיום המלחמה.

במערך הקבע לא נראתה עדות לתסיסה ולחוסר נוחות מהותית. סקרי העמדות של אנשי הקבע שערך צה"ל כעניין שבשגרה החל מ-1978, כללו משנת 1983 גם השוואה ממוקדת בין משרתי לבנון למשרתי רמת

⁷⁸ **מעריב** (10 באוקטובר 1982). רפול: לא היה אף רגע של חוסר מוטיבציה במלחמה. עמ' 7.
⁷⁹ שרצר, ע' (ספטמבר 2023). בין אפוליטיות לנציגות: הדילמה הממלכתית של החינוך הצבאי במלחמת לבנון הראשונה (1982). מצגת.

⁸⁰ לדוגמה: הנחיות הסברה למפקד, 6 ביוני 1982; 24 ביוני 1982.

הגולן (שני אזורים שבהם אופי תפקידי המשרתים היה דומה). בסקר מספר שמונה מספטמבר 1983 נמצא, כי המשרתים בלבנון חוו עומס רב יותר, פגיעה במשפחה ותנאי שירות טובים פחות מאשר אלו שברמת הגולן. מביקות של שביעות הרצון מהתפקיד ומהשכר ושל הנכונות לחתום לא נמצאו הבדלים מהותיים בינם לבין שאר המשרתים.⁸¹ בסקר מספר תשע, שפורסם בסוף 1984, הושוו משרתי לבנון לשאר המשרתים. המצב היה דומה לתוצאות הסקר הקודם.⁸²

3.4 תוצאות המלחמה

התוצאות המיידיות של המלחמה כללו את גירוש אש"ף מדרום לבנון לתוניס, הרס התשתיות שלו בדרום לבנון ותפיסת נשק רב על ידי צה"ל; החלשות ארגון אמל השיעי המתון יחסית, אך כנגדה, הקמת הארגון השיעי חיזבאללה בלבנון, שנתמך בידי סוריה ואיראן, ושמטרתו היא התנגדות אלימה לכיבוש הישראלי; הקמת צבא דרום לבנון - צד"ל, בסיועה של ישראל, על בסיס המיליציות של סעאד חדאד. ארגון שהיה מרכיב מרכזי בהחזקה של רצועת ביטחון בלבנון; פגיעה משמעותית במערך ההגנה האווירית הסורית ובשליטה הסורית במדינת לבנון. חקירת טבח סברה ושתילה זעזעה את צמרת הצבא. במבט לטווח ארוך, לשהייה בלבנון היו השלכות משמעותיות על צה"ל ועל החברה הישראלית, שהן מעבר לגבולות הניתוח בחלק זה.

4. מלחמת "חרבות ברזל"

בעת כתיבת שורות אלה (פברואר 2025) מתנהלת מלחמת "חרבות ברזל" כבר למעלה משנה. אנו מודעים לכך שכתובה על מלחמה בעת התנהלותה וטרם התבהרות תוצאותיה לוקה בחסר. כמו כן, המחקרים שנכתבו על המלחמה עדיין מועטים, ומוגבלים. ובכל זאת, בכדי לאפשר דיון נאות בסוגיה, נתאר להלן את האירועים שהיו הרקע למלחמה

⁸¹ מטכ"ל/אכ"א/מחלקת מדעי ההתנהגות. ענף מחקר כ"א. סקר עמדות משרתי הקבע מספר 8. 28 בספטמבר 1983.

⁸² מטכ"ל/אכ"א/מחלקת מדעי ההתנהגות. ענף מחקר כ"א. סקר עמדות משרתי הקבע מספר 9. 26 בנובמבר 1984.

ואירועים שהתרחשו במהלכה. התיאור יתבסס בעיקר על הערכות מצב של מערך מדעי ההתנהגות (ממד"ה)⁸³ ועל תיעוד מהלכי המלחמה של חיל החינוך⁸⁴.

4.1 רקע היסטורי לפרוץ המלחמה

מלחמת "חרבות ברזל" החלה לאחר תקופה ארוכה של מתיחות ביטחונית, שבשיאה נערכו שלושה מבצעים צבאיים ברצועת עזה (מבצע "שומר חומות" ב-2021, מבצע "עלות השחר" ב-2022 ומבצע "מגן וחי" ב-2023) וסדרת פיגועי טרור במהלך שנת 2023.

נוסף על כך, במהלך התקופה שקדמה למלחמה, התמודדה ישראל עם מתיחות חברתית עמוקה לאחר סדרה של חמש מערכות בחירות שנערכו בפרק זמן קצר, ובצל ניסיונה של הממשלה החדשה לבצע שינויים יסודיים (רפורמה) במערכת המשפט בישראל. במהלך 2023 התעצמו מאוד השסעים החברתיים בישראל. ויכוחים שעסקו באתוס היסודי של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, חידדו מחלוקות והבליטו פערים בין קבוצות חברתיות מרכזיות בחברה הישראלית בנושאים שונים כמו יחסי דת ומדינה, יחסים בין רשויות השלטון וסוגיות הקשורות ליחסי לשירות לצבא וליחסי צבא-חברה.

סוגיות מרכזיות במחלוקת עסקו בשירות בצה"ל ובגיוס לשורותיו. במחאות נגד החקיקה המשפטית השתתפו באופן פעיל גורמים שזיהו את עצמם כחיילי צה"ל, ובעיקר חיילי מילואים. בין קבוצות המוחים בלטו "אחים לנשק"⁸⁵ טייסים במילואים המשרתים על פי הסדר השירות של חיל האוויר תחת חתימה על התנדבות (בולט במיוחד בהקשר זה הדיון בעניין "חוסר נכונות ההתנדבות" המאורגן לכאורה

⁸³ הערכות מצב ממד"ה בעת מלחמת חרבות ברזל (2023-2025). מאז תחילת המלחמה נערכת הערכת מצב שבועית המבוססת על סקרי עמדות ציבור, ניתוחי תקשורת ורשתות חברתיות, דיונים פנימיים והתייעצות עם מומחים.

⁸⁴ חיל החינוך והנוער מדור תורה והסברה (2023-2025), **מלחמת חרבות ברזל - אירועים מרכזיים**, מסמך מתפתח.

⁸⁵ מורן אזולאי, קורין אלבז-אלוש, אלכסנדרה לוקש. (26.6.2023). פעילי "אחים לנשק": הצנאמי בדרך. לפיד: "לא לשרת מדינה לא דמוקרטית - לא סרבנות". [YNET. https://www.ynet.co.il/news/article/hkwqk1pdd](https://www.ynet.co.il/news/article/hkwqk1pdd)

של אנשי "טייסת 69",⁸⁶ אנשי מודיעין, בוגרי מלחמות ישראל ואחרים. הללו הצהירו, בין שאר דבריהם, שיסרבו לשרת בצבא במדינה שאינה פועלת לפי שלטון החוק. הצהרות אלה עוררו מחלוקת ציבורית נרחבת, וזו העמידה לראשונה את צה"ל במוקד הדיון הקונפליקטואלי שלא מרצונו, וחיברה בין תפקידים צבאיים לבין סטטוס חברתי. המחלוקת הגיעה לטונים גבוהים מאוד בדיון הציבורי, והיא ממשיכה ללוות את הדיון הציבורי בישראל גם בעת כתיבת שורות אלה.

במקביל התפתח דיון משמעותי לגבי חוק הגיוס, על רקע ניסיונות המדינה, על פי דרישת בג"צ, לחוקק חוק שיסדיר את השירות בצה"ל, ובפרט לקדם את גיוס החרדים לשירות. נושאים אלה ליוו את צה"ל במשך תקופה ממושכת, והם נמצאים בלב הדיון הציבורי גם בעת כתיבת שורות אלה.

4.2 אירועים מרכזיים

ממד"ה חילקה את המלחמה לכמה תקופות על פי האירועים המרכזיים שליוו אותה. יש להתייחס לחלוקה לתקופות כסכמתית, למרות האבחנות החדות לכאורה.⁸⁷

שבעה באוקטובר: מכונה גם "השבת השחורה". נרצחו בה כ-1,170 ישראלים - אזרחים ואנשי כוחות הביטחון⁸⁸ - במתקפת חמאס על יישובי הנגב המערבי ועל הבסיסים הצבאיים באזור. האירוע עורר באופן קיצוני את תפיסת האיום של החברה הישראלית עד כדי תודעה של חשש קיומי מוחשי, והוא המשיך ללוות את החברה הישראלית במשך תקופה ארוכה.

⁸⁶ ראו לדוגמא: יוסי יהושע. (5.3.2023). 37 טייסים בטייסת קרב הודיעו: לא נתייצב לאימוני מילואים במחאה על המהפכה המשפטית. *YNET*. <https://www.ynet.co.il/news/article/h1co5abkh>; הראל, ע' (5 במרץ 2023). מכתבו של מפקד חיל האוויר לאנשי משקף את עוצמת הדאגה לנוכח גל הסרבנות. **הארץ**. <https://bit.ly/3UVC7Md>.

⁸⁷ מתוך הערכת מצב ממד"ה וסיכום אירועי המלחמה שנערך ומתעדכן על ידי חיל חינוך.
⁸⁸ על פי הנתונים שנאספו על ידי חיל חינוך נרצחו 711 אזרחים ישראלים ו-73 עובדים זרים. 253 נחטפו לרצועת עזה. בקרב כוחות הביטחון וההצלה: 266 חיילים וחיילות נהרגו (252 סדיר, 14 מילואים), 58 שוטרים, 8 אנשי שב"כ, 45 אנשי כיתות כוננות, 4 אנשי כבאות והצלה, 5 מגן דוד.

8 באוקטובר 2023 עד 10 באוקטובר 2023 - תקופת ההלם והבלימה: במשך יומיים-שלושה לאחר שבעה באוקטובר עסקו החברה הישראלית וצה"ל בהכלה ראשונית של ההלם מהאירוע. במקביל פעל צה"ל לבלימת חמאס ולהשלמת השליטה מחדש בשטחים שנכבשו על ידו. במהלך הימים האלה החל גם חיזבאללה בירי מלבנון, ובשל כך פונו עשרות אלפי תושבים מיישובי גבול הצפון. באותם ימים נשא נשיא ארה"ב ג'ו ביידן נאום תמיכה חסר פשרות בישראל.

11 באוקטובר 2023 עד 26 באוקטובר 2023 - התארגנות לקראת תמרון ברצועה: במהלך תקופה זו התקיימו תקיפות אוויריות של צה"ל ופשיטות מוגבלות. ברוב המקרים הוכל הירי מהצפון לכיוון צפון הארץ או נענה בירי תגובה. במקביל המשיך צה"ל בהתארגנות מחדשת באזור הנגב המערבי, גייס מילואים בהיקף גדול והתארגן לקראת תמרון ברצועת עזה, תוך הכרזה על כוונותיו בפני תושבי עזה. בתקופה זו נראה היה שאחדות השורות בחברה הישראלית נבנית מחדש, וזו התבססה במידה רבה על תמיכה בצה"ל, עם דגש מיוחד על מערך המילואים.

27 באוקטובר 2023 עד 24 בנובמבר 2023 - תמרון בעצימות גבוהה בצפון רצועת עזה: צה"ל ניהל תמרון בהיקף כוחות גדול בצפון רצועת עזה, בעוד הירי מהצפון נמשך. החות'ים מתימן הצטרפו למעגל הלחימה בירי על ישראל ובתקיפת כלי שיט מערביים ששיטו בסמיכות לתימן. אירועים משמעותיים במהלך תקופה זו: השתלטות צה"ל על ערי צפון הרצועה, כניסה מבצעית לבתי החולים הפלסטיניים, התגברות ניכרת של אירועים אנטישמיים בעולם ותחילת חזרה הדרגתית של אזרחי ישראל לשגרה.

25 בנובמבר 2023 עד 1 בדצמבר 2023 - הפסקת אש ברצועת עזה ועסקת חטופים: ישום הסכם הפוגה באש, שבמסגרתו שוחררו בכמה פעימות כמאה חטופים (מהם 81 ישראלים).

2 בדצמבר 2023 עד 1 בינואר 2024 - חזרה לתמרון ברצועה: לאחר כישלון עסקת החטופים חזר צה"ל להילחם ברצועת עזה בעצימות גבוהה.

6 בינואר 2024 עד 26 במרץ 2024 - לחימה בעצימות פחותה:
 במהלך תקופה זו נמשכה הלחימה ברצועת עזה בעצימות משתנה. לעתים הוצאו לפועל מבצעים מיוחדים שהעמיקו את האחיזה של צה"ל ברצועה, ובמקביל נכבש מרחב ח'אן יונס. בה בעת נמשכו חילופי האש בלבנון, שבמסגרתם ירה חיזבאללה לאזורים מתוחמים, וצה"ל חיסל פעילי חיזבאללה בלבנון. במהלך התקופה התרחשו כמה אירועי שיא כמו שחרור ארבעה חטופים מעזה ואסון קריסת הבניין בעזה, שגבה 21 הרוגים מחיילינו. בה בעת נעשו ניסיונות לחזור לעסקאות חטופים, אך הם לא צלחו.

בתחילת ינואר הכריז צה"ל על תחילת תחקור המלחמה, וההכרזה ספגה ביקורת בעקבות המתיחות הגבוהה בין הדרג הצבאי לדרג המדיני. במקביל החלו לצוף מחדש השסעים החברתיים בישראל, בשל התמשכות המלחמה, חוסר המענה לסוגיית החטופים, מדיניות ניהול המלחמה ועל רקע האירועים שקדמו לה.

1 באפריל 2024 עד 19 באפריל 2024 - מתקפה איראנית ראשונה על ישראל: המתקפה הוצגה כתגובה על פגיעת ישראל בבכיר איראני בסוריה.

20 באפריל 2024 עד 11 בספטמבר 2024 - לחימה מוגבלת בעצימות משתנה ברצועת עזה ובלבנון: בתקופה זו ערך צה"ל פשיטות על אתרים ברצועת עזה בהתאם לצורך, והעמיק את האחיזה ברצועה. אירועים משמעותיים במהלך תקופה זו ברצועת עזה: כיבוש רפיח וציר פילדלפי, חיסול בכירים בחמאס (איסמעיל הנייה, מרוואן עיסא ומוחמד דף), חילוץ חטופים וגופות חטופים. בזירת לבנון: חיסולי בכירים, חילופי ירי ונפגעים ישראלים (זכור במיוחד הרג הילדים במג'ד אל שאמס). כמו כן נמשכו דיונים על עסקת חטופים, אך הם לא הניבו פרי. נוסף לאלה, צה"ל פעל בעצימות גבוהה יחסית בגזרת יו"ש, התרחש אירוע שדה תימן, שבמסגרתו ניסו אזרחים לחזור לבסיסים במחאה על מעצר חיילים שנחשדו בפגיעה באסיר-מחבל, והתנהלו מחאות משני הצדדים נגד חוק הגיוס.

19 בספטמבר 2024 עד 30 בנובמבר 2024 - חצי הצפון: בשלב

זה עבר מרכז הכובד של המלחמה צפונה, וצה"ל נכנס קרקעית לדרום לבנון. במהלך תקופה זו הושגו הצלחות משמעותיות בלבנון (שלא נעלמו מעיני הציבור) ובראשן חיסול כל הצמרת הבכירה של חיזבאללה כולל מנהיג הארגון חסן נסראללה, אירוע הביפרים, שבו נפגעו אלפי לוחמי חיזבאללה (ושישראל לא לקחה עליו אחריות) ופגיעה באמצעי לחימה ובתשתיות של חיזבאללה בקרבת הגבול ובכל שטח לבנון. כל אלה הביאו להחלשת כוחו של חיזבאללה. נוסף על כך, בתקופה זו נהרג בזירת עזה מנהיג חמאס יחיא סינוואר, והתקיימו מהלומות הדדיות בין ישראל לאיראן. ב־27 בנובמבר החלה הפסקת אש בלבנון תוך כדי אכיפת הסדרה.

דצמבר 2024 עד פברואר 2025: המשך המלחמה בעצימות נמוכה בעזה. במקביל התרחשה מלחמה בסוריה במסגרתה הושמד צבא סוריה, לאחר נפילת משטר אסד. בינואר הוכרזה הפסקת אש בעזה ועסקת שחרור חטופים יצאה אל הפועל⁸⁹.

4.3 מאפייני המשבר החברתי בעת המלחמה

כאמור, בעת כתיבת שורות אלה המלחמה עדיין מתנהלת ומתארכת, ונראה כי מאפייניה משתנים ומתעדכנים ככל שעובר הזמן. ננסה לתאר את מאפייני המשבר בשנה הראשונה של המלחמה.

4.3.1 מהות המשבר החברתי:

המלחמה החלה בעיצומו של המשבר החברתי החמור ביותר בתולדות מדינת ישראל, שבבסיסו מחלוקת סביב כוונות הממשלה לבצע שינויים יסודיים במערכת המשפט. המשבר הביא לפגיעה באמון במערכות המדינתיות (ובראשן הממשלה ומערכת המשפט), פגיעה שנמשכה גם במהלך המלחמה⁹⁰. עם זאת, עד סוף השנה הראשונה למלחמה נראה היה שהשסעים החברתיים היטשטשו מעט, ולו במובן המעשי, שאפשר את המשך הלחימה. למרות זאת, חוסר האמון בממשלה ובפיקוד

⁸⁹ מעודכן עד 15 בפברואר 2025.

⁹⁰ כפי שעולה מסקרים שפורסמו לאורך המלחמה על ידי מכוני מחקר בולטים בישראל: המכון הישראלי לדמוקרטיה (מרכז ויטורבי, <https://www.idi.org.il/centers/1123>). והמכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) <https://www.inss.org.il/he/publication/?ptype=1188>.

הבכיר נמשך, במיוחד בנוגע לניהול המלחמה, עם דגש על סוגיית החטופים, ובמידה פחותה גם בנוגע לטיפול בעשרות אלפי המפונים מהנגב המערבי ומגבול הצפון. במקביל, לראשונה אולי בתולדות המדינה, בחלק מהדיון הציבורי הועמד צה"ל במוקד המשבר (במקרה של מלחמת לבנון הראשונה הצבא לא היה במוקד, אלא מדיניות הממשלה), ועלו סוגיות של נכונות לגיוס ושל סרבנות לגיוס מסיבות אידאולוגיות ודתיות.

4.3.2: מדיניות המלחמה של ישראל:

מטרות המלחמה המוכרזות של ישראל היו הסרת האיום בדרום באמצעות מיטוט חמאס בעזה והחזרת החטופים. עם זאת, הייתה מחלוקת לגבי הניהול המשולב של שתי מטרות הלחימה האלה: אם הן קשורות זו בזו, או שהן מפריעות אחת להשגת השנייה. בצפון, לאחר תקופה של פגיעה מקומית בחיזבאללה, החל בחודש ספטמבר 2024 שלב לחימה עוצמתי, ובמסגרתו נוספה מטרה חדשה למלחמה – החזרת המפונים לבתיהם בצפון.

4.3.3: אופן האיום של האויב:

חמאס בעזה, חיזבאללה בלבנון והחות'ים מתימן פעלו באמצעות פעולות טרור, ירי תלול מסלול ומלחמת גרילה. נוסף עליהם, איראן תקפה את ישראל פעמיים במתקפות טילים. בזירה הבין-לאומית התקיים ניסיון רחב להסרת הלגיטימציה מישראל, והוא הביא לגל אנטישמיות במקומות מסוימים בעולם. האיום על תושבי ישראל פחת בהדרגה, תחילה מגזרת עזה ולאחר מכן מהצפון.

4.3.4: תפיסת האיום ברמת הפרט של האזרחים:

עם פרוץ אירועי שבעה באוקטובר ותחילת המלחמה שלטה בקרב האזרחים תחושה של איום קיומי חמור ושל איום ישיר על הביטחון האישי. לאחר מכן נותרה תחושת האיום חזקה, אך היא התמתנה. נוסף לאיום על אזרחי ישראל, לאורך כל התקופה נמשך הניסיון לדה-לגיטימציה של ישראל בזירה הבין-לאומית, והוא פגע גם בישראלים וביהודים בעולם.

4.3.5: תמיכה חברתית במדיניות הממשלה:

במהלך השנה הראשונה למלחמה שררה רמת תמיכה נמוכה בממשלה לצד תמיכה בצורך במלחמה. הגורמים המרכזיים שעיצבו את העמדות כלפי המדיניות היו השסע חברתי שהתחיל לפני המלחמה על רקע ההצעה לשינוי במערכת המשפט, ולאחר מכן מדיניות ניהול המלחמה והשאיפה להחזרת החטופים והמפונים לבתיהם.

4.3.6: סדר הדברים: בין ביטחוני לחברתי:

המלחמה החלה על רקע משבר חברתי, שלווה, ואף אולי הועצם, על ידי משבר ביטחוני. המשבר הביטחוני עיצב מחדש את המשבר החברתי – מיתן את המחלוקת סביב השינוי במערכת המשפט, והעצים משבר חדש-ישן, שהתמקד באי גיוס החרדים לשירות בצבא.

4.3.7: הרחבת תשתית כוח האדם והשפעותיה:

כבר בעת כתיבת שורות אלה (פברואר 2025) ניתן לומר כי המלחמה הביאה לשינוי משמעותי ביותר בתשתית כוח האדם, המבוסס ברובו על שינויים במדיניות הגיוס של מערך המילואים. גויסו משרתי מילואים בהיקף גדול מאוד, כולל היקף נרחב של נשים⁹¹, הוקדם שירותם של מתנדבים למכינות ולשנות שירות⁹², והצטרפו למלחמה מתנדבים רבים. נראה כי עד מועד כתיבת המסמך תהליכים אלה מתקבלים בהבנה בדעת הקהל, מתוך הבנת הנחיצות הביטחונית. עם זאת, עולה ומתחזקת הדרישה לשוויון בעומס השירות, המופנית בעיקר כטענה כלפי אי גיוס חרדים לשירות. יודגש: המלחמה עדיין מתנהלת, וייתכן שהשינוי בתפיסות בהקשר זה עוד לפנינו.

4.3.8: מידת המעורבות של הצבא במשבר החברתי:

המלחמה פרצה כאמור בעיצומו של משבר חברתי עמוק סביב סוגיות הקשורות לחקיקה בתחום השינויים במערכת המשפט ולחוק הגיוס. סוגיות אלה הביאו לסכסוך חריף בין קבוצות חברתיות בישראל,

⁹¹ לדוגמה: אתר צה"ל: מענה צה"ל לדו"ח נציבות חיילים (מרץ 2024). <https://bit.ly/42Vvy1g>.

⁹² פדן, כ., לביא, מ. (אפריל 2024). הקדמת גיוס בני המכינות, מתנדבי שנות השירות ותלמידי ישיבות ההסדר והישיבות הגבוהות לצה"ל | כל מה שחשוב לדעת. המכון הישראלי לדמוקרטיה. https://www.idi.org.il/articles/53624?utm_source=chatgpt.
.com

והסכסוך חדר גם לצה"ל בעקבות הכרזות של קבוצות על סירובן לשרת (כגון "אחים לנשק",⁹³ טייסים במילואים,⁹⁴ אנשי מודיעין בחובה ובקבע ועוד). בהמשך התעוררה מחלוקת ציבורית לגבי אופן התגובה של צה"ל לאיומי הסרבנות. דיון זה נעלם עם פרוץ המלחמה, והקבוצות המוחות הפכו לחלק משמעותי במאמץ המלחמה.

עם זאת, הדיון הציבורי נגד קבוצות אלה לא נעלם לגמרי. נראה היה שבחלק מהמקרים לפחות, הצבא מצא את עצמו מעורב במשבר בעקבות לחצים מהמערכת הפוליטית, ונוצרו מתיחויות בין הדרג המדיני לדרג הצבאי בכמה אירועים.⁹⁵ יחסי האמון בין הדרג המדיני לדרג הצבאי סובלים מכמה סוגיות, הן עקב הכישלון בפתיחת המלחמה ומסיבות נוספות והן עקב המתח המובנה בין הערכת מצבו של חמאס לשאלת שחרור החטופים.

4.3.9: השפעת המשבר על הצבא:

בתחילת המלחמה, לאחר המכה הקשה ובשל תחושת המחדל, חלה ירידה חדה באמון הציבור בצבא ובתפיסת יכולתו להגן על האזרחים, עד כדי משבר עמוק. עם הזמן השתפרו התחושות בהדרגה, אך נראה כי הפגיעה באמון ביכולת הצבא לממש את משימתו המרכזית עדיין

⁹³ דוגמה אחת מני רבות: אזולאי, מ', אלבו־אלוש, ק' וא' לוקש (26 ביוני 2023). פעילי "אחים לנשק": הצונאמי בדרך. לפיד: "לא לשרת מדינה לא דמוקרטית - לא סרבנות". *YNET*. <https://www.ynet.co.il/news/article/hkwqk1pdh>

⁹⁴ ראו לדוגמה: יהושע, י' (5 במרץ 2023). 37 טייסים בטייסת קרב הודיעו: לא נתייצב לאימוני מילואים במחאה על המהפכה המשפטית. *YNET*. <https://www.ynet.co.il/news/article/h1co5abkh>; הראל, ע' (5 במרץ 2023). מכתבו של מפקד חיל האוויר לאנשיו משקף את עוצמת הדאגה לנוכח גל הסרבנות. *הארץ*. <https://bit.ly/3UVC7Md>

⁹⁵ סוגיות מרכזיות במחלוקת בין הדרג המדיני לצבא נגעו לאופן הפעלת הכוח, להגדרת מטרות המלחמה ולתחקירים. לדוגמה מבין הדוגמאות הרבות לאורך המלחמה: ברסקי, א' (5 בינואר 2024). השרים תקפו בצעקות את הרמטכ"ל, הדיון התפוצץ. *מעריב*. www.maariv.co.il/news/politics/article-1065449; אסרף, מ' (21 באוקטובר 2024). המתקפה של שרי הקבינט נגד הרמטכ"ל: "התגובות רפות מדי". *רשת 13*. <https://bit.ly/3AMTx7a>; שפירא, י' (9 באוגוסט 2023). השרים תקפו את הרמטכ"ל: "סגרתם את שדה תימן בגלל האג". *כאן 11*. <https://www.kan.org.il/content/kan-news/politic/782608>; אייכנר, א' (10 באוקטובר 2024). מתקפה על הרמטכ"ל בקבינט, נתניהו: "אולי היה צריך להיכנס לרפיח כבר בהתחלה". *YNET*. <https://www.ynet.co.il/news/article/by3hlivlxr>

משמעותית. נכון למועד כתיבת שורות אלה, קיימת היערכות לשינויי תפיסה ומבנה, שמטרתם תיקון ושיקום האמון.

4.4 תוצאות המלחמה

בשלב הנוכחי (פברואר 2025) תוצאות המלחמה לא עוצבו עד תום. אפשר לומר, שלאורך ימי המלחמה היו תנודות ניכרות בהערכת תוצאות המלחמה ובמדיניות ניהולה.⁹⁶

- שתי התקופות שבהן הערכת ההישגים הייתה הגבוהה ביותר, היו תקופת התמרון הקרקעי בצפון רצועת עזה בתחילת המלחמה ושלב המלחמה העצימה בצפון, בעיקר עם חיסול צמרת חיזבאללה ומרכיבי יכולת נוספים.
- בתקופות של לחימה בעצימות נמוכה הייתה הערכת הציבור את הישגי המלחמה ירודה⁹⁷, ועלו לדיון סוגיות מפלגות ובראשן מדיניות ניהול סוגית החטופים, אך גם חוק הגיוס והעומס על משרתי המילואים.

עד מועד כתיבת שורות אלה נהרגו למעלה מ-1,900 ישראלים - אזרחים וחיללים - באירועי שבעה באוקטובר ובמלחמה בכלל. על פי דיווחי הפלסטינים, נהרגו יותר מ-45,000 פלסטינים בעזה וביהודה ושומרון, כמחציתם מחבלים. נוסף עליהם נהרגו כשלושת אלפים לבנונים, רובם אנשי חיזבאללה.⁹⁸

⁹⁶ ממד"ה. (2023-2024). **הערכות מצב עיתיות בעת "חרבות ברזל"**. JNSS (2024-2023). **סקרי עמדות ציבור בעת "חרבות ברזל"**. המכון הישראלי לדמוקרטיה (2024-2023).

⁹⁷ מתוך: הע"מ ממד"ה בעת מלחמת "חרבות ברזל" (2024-2023).

⁹⁸ צה"ל. אתר צה"ל. 796 חללי המלחמה ששמותיהם הותרו לפרסום. <https://bit.ly/3Oa5O8N>; המכון למחקרי ביטחון לאומי, JNSS (2025-2023). **ישראל במלחמה - נתונים מתעדכנים בזמן אמת**. <https://www.inss.org.il/he/publication/war-data>.

דיון

למרות חוסר היכולת להשוות בין האירועים השונים באופן ישיר ומלא, אפשר להתייחס למלחמות עבר כאל נקודות התייחסות וכמזנק ללמידה על מלחמה נתונה. משום כך אנו מניחים שאפשר בצניעות, מתוך למידת האירועים שבהם עסק מחקר זה, לאתר נקודות שוני ודמיון העשויות ללמד אותנו על מלחמת "חרבות ברזל" ועל האפשרויות להתפתחויות בישראל ובעולם בעקבותיה.⁹⁹

קודם כול, נראה בעליל כי המקרה הישראלי שהוצג כאן בשתי דוגמאות, שונה בבסיסו משתי המלחמות האחרות שהוצגו, בגלל סוגיית **האיום הישיר על אזרחי המדינה החזקה במלחמה האסימטרית**. לפחות חלק מאזרחי ישראל המתגוררים בתוך גבולות המדינה היו מאוימים ישירות בעת מלחמת לבנון הראשונה, ומלחמת "חרבות ברזל" נתפסה בשלבים מסוימים כמלחמה על עצם קיומה של המדינה ואף כמלחמה סימטרית יחסית מבחינת יחסי הכוחות, שהרי נוסף על הארגונים הלא מדינתיים הייתה מעורבות של מדינה, שנתפסה לפחות בתחילת המלחמה כבעלת יכולות עוצמתיות (איראן). נוסף על כך, מלחמת "חרבות ברזל" החלה באירוע של טראומה לאומית. המלחמות האחרות, לעומת זאת, התרחשו במרחק של אוקיינוס או ים. במלחמת אלג'יריה הנפגעים הצרפתיים היו מתיישבים צרפתיים באלג'יריה, ואילו במלחמת וייטנאם אזרחים אמריקנים לא היו מעורבים למעשה (למעט אלה שלקחו בה חלק מתוקף תפקידם).

הרקע לפרוץ המשבר במלחמת וייטנאם שונה מאוד מזה של מלחמת אלג'יריה ומזה של שני המקרים שבהם הייתה מעורבת ישראל. אפשר למקם את האירועים על **ציר מקומי-עולמי** בהתאם לכוונות הצבאיות של "הצד החזק" בכל מלחמה:

- מלחמת וייטנאם התנהלה על רקע המלחמה הקרה וכחלק ממאבק בין-גושי. היא לא נבעה מאיום ישיר על אזרחי ארצות הברית

⁹⁹ ראו גם בטבלה המוצגת בנספח.

עצמם, אלא מהצורך להגן על האינטרסים האמריקניים בזירה הבין-לאומית.

- מלחמת אלג'יריה במהותה, ובמידה פחותה גם מלחמת לבנון הראשונה, היו מלחמות שבהן מדינה חזקה התערבה צבאית במדינה אחרת מתוך אינטרס ישיר, ולא כחלק ממאבק בין-גושי. עם זאת, שלא כמלחמת אלג'יריה, שנועדה מבחינת צרפת לשמר את השטח הכבוש באלג'יריה, בעיקר כדי לשמר את היישובים ואת ביטחון המתישבים הצרפתים, וכדי לשמור על האינטרסים הבין-לאומיים שלה – במלחמת לבנון הראשונה לא הייתה כוונה להחזיק בשטח לטווח ארוך, שהרי המטרה המוצהרת של ישראל הייתה להבטיח ביטחון לתושבי צפון ישראל שאוימו מלבנון.
- לפחות עד לעת כתיבת שורות אלה, מלחמת "חרבות ברזל" שונה בתכלית משלוש המלחמות האחרות, מכיוון שהיא פרצה כמלחמת הגנה מובהקת על אזרחי ישראל, שחוו טראומה לאומית וחששות קיומיים. מלחמה זו נועדה להסיר את האיום בשתי זירות ולהחזיר חטופים. מצד אחר, מתפתחת מעורבות משמעותית של מדינות נוספות במלחמה, שהרי היו בה היבטים מוגבלים של עימות בין-גושי, כמו מעורבות ארה"ב ואיומיה על איראן.

בשלושת מקרי העבר שנבחנו הייתה **מידת התמיכה החברתית במדיניות הממשלה גבוהה מאוד בתחילתה, וכללה תמיכה משמעותית במטרות המלחמה**.¹⁰⁰ **אולם התמיכה ירדה מאוד לאחר מכן.** החלו מחאות נגד הממשלה, והן גברו ככל שהתחדדה התפיסה בציבור שהמלחמה חסרת תכלית, מכיוון שאי אפשר לנצח בה וכי היא כרוכה במחירים גבוהים מדי. מעניין לציין, שלמרות התמיכה המוגבלת בממשלת ישראל בעת "חרבות ברזל" כפי שמשקף ממגוון סקרי דעת

¹⁰⁰ קל לשייכה בכל המקרים ל"אפקט ההתכנסות סביב הדגל" של מולר, ראו לדוגמה: Mueller, J. E. (1970). Presidential Popularity from Truman to Johnson. *American Political Science Review*, 64(1), 18-34; Mueller, J. E. (1973). *War, president and public opinion*. New-York: Wiley

קהל שנאספו על ידי מכוני מחקר במהלך המלחמה,¹⁰¹ קיימת, כמו במלחמות האחרות שנסקרו, תמיכה רחבה בהמשך המלחמה, שכן היא עדיין לא נתפסת ככזו שמיצתה את עצמה. ניתן להעריך, שכפי שקרה במלחמות אחרות, אם המלחמה תתייצב ולא ייראה פתרון או סיום לאיום באופק, ואם תפיסת האיום הקיומי תוסר והחברה הישראלית תמשיך לשלם מחירים – התמיכה הציבורית במלחמה צפויה לרדת.¹⁰²

נקודה מעניינת נוספת בהקשר הזה היא, **ששלושת מקרי העבר שנבחנו,¹⁰³ הם מלחמות שהתפתחותן ושאיורועים מכוונים בהן יצרו משבר חברתי משמעותי**, שלא היה קיים אלמלא פרצה המלחמה והתפתחה כפי שהתפתחה (למרות שגם במקרי המבחן הקודמים היו בחברה האזרחית פלגים וויכוחים עוד לפני המלחמה, אך לא משבר בהיקף דומה לזה של "חרבות ברזל"). במקרה של מלחמת "חרבות ברזל" סדר העניינים הפוך: המלחמה החלה תוך כדי משבר חברתי משמעותי קיים ושינתה אותו. המשבר על רקע השינויים במערכת המשפט דעך ונדחק מהדיון הציבורי בשל תחושת השותפות שנוצרה בין לוחמים משני צידי המפה הפוליטית.

אולם עקב התמשכות הלחימה מתעצם משבר חברתי נוסף, שנוגע לסוגיית הנשיאה בעומס הלחימה. באופן כללי אפשר לשער כי נכון לפברואר 2025 "מתבשל" בקרב היהודים בישראל פילוג בין המשרתים בצה"ל (מכל צידי הקשת הפוליטית) לבין אילו שאינם משרתים. קיימת גם סבירות להתפתחות מחאה שתובל על ידי משרתי מילואים בהקשר לעומס השירות, כפי שהיה באירועי עבר.

¹⁰¹ הדוגמאות הבולטות: סקרי המכון הישראלי לדמוקרטיה וסקרי המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) בעת מלחמת "חרבות ברזל".

¹⁰² בעת כתיבת שורות אלה נראה לפי הערכות המצב של ממד"ה (2024), כי רמת החששות של תושבי ישראל ירדה מאוד, בעיקר לאחר הפגיעה הקשה בחיזבאללה בחודש ספטמבר 2024.

¹⁰³ לא כולל מלחמת "חרבות ברזל" שעדיין לא הסתיימה.

מתחים הקשורים לנשיאה בעומס המלחמה היו נוכחים גם בעת מלחמת לבנון הראשונה, בעיקר בקרב משרתי מילואים. עם זאת נראה כי להרחבת תשתית כוח האדם היו השפעות משמעותיות הרבה יותר בשני המקרים שהוצגו בהם ישראל לא הייתה מעורבת: מלחמת אלג'יריה ומלחמת וייטנאם. בשתי מלחמות אלה עצם הרחבת תשתית כוח האדם ומדיניות הגיוס היו גורמים משמעותיים מאוד במחאה כנגד המלחמה, והשפעתם הייתה גדולה בהרבה בהשוואה למקרים בהם ישראל מעורבת. שתי ההבנות האחרונות מעלות את ההשערה שבישראל הצדקת המלחמה פחות קשורה בהחלטות שמבצעת המדינה, ויותר בהבנת עוצמת האיום. **מלחמה שנועדה להגן בפני איום קיומי הינה מעבר לכל מחלוקת, גם אם יש חוסר הסכמה בולט עם האופן שבו היא מנוהלת.** במילים אחרות, האיום החרیف יכול להחליף את הפונקציה של השיפור באמון כלפי המנהיגים בעת מלחמה, המוכר מהמנגנון התודעתי המגייס של תופעת ה"התכנסות סביב הדגל".

ובהקשר ישיר, לגבי מעורבות הצבא במשבר החברתי, נראה כי יש שונות רבה בין המקרים שנבחנו במחקר. שונות זו נובעת במידה רבה מבסיס היחסים שבין הצבא לחברה במדינות השונות, ומסמנת **מנעד רחב של התפתחויות חברתיות אפשריות בהקשר זה כתוצאה ממלחמה נתונה:**

- המקרה הצרפתי הוא הדוגמה הקיצונית ביותר. הצבא הצרפתי היה מעורב מאוד במשבר החברתי עד כדי מרד גנרלים בדרג המדיני.
- בארצות הברית היו הצבא, או גורמים וקבוצות חברתיות בתוכו נתפסו כמנותקים וכלא קשובים לרחשי הלב של הציבור, והואשמו כמעורבים ישירות ובעקיפין בהיווצרותם של שסעים חברתיים.
- בתחילת מלחמת לבנון הראשונה נראה היה, כי מעורבות הצבא במשבר החברתי הייתה מתונה. עם זאת, אירועי התנגדות נקודתיים בתוך הצבא השפיעו מאוד על הדיון החברתי בישראל. בכל מקרה - ברור שלכל אורך המלחמה מידת ההשפעה המעורבות של הצבא הייתה מתונה, בהשוואה למקרים האחרים.

לנוכח האירועים שקדמו ל"חרבות ברזל" ועל רקע המתח החברתי הקיים בישראל ממילא והפוטנציאל להתעצמותו בהמשך, אפשר להעריך שיש מה ללמוד ממלחמת וייטנאם לגבי השפעה אפשרית של המלחמה על התפתחות והחרפה של שסעים בין קבוצות חברתיות גם בישראל, עד כדי החרפה חמורה במיוחד. ניתן להניח כי הדבר תלוי במידה רבה במידת האיום הנתפס על החברה הישראלית בהמשך ולהתפתחויות במגרש המדיני.

בכל אירועי הלחימה שנדונו, משברים חברתיים לא נעלמו עם רעם התותחנים, גם אם הועמדו זמנית בצל. יש להזכיר כי הפוטנציאל למשבר חברתי בישראל בהקשרו המקורי, כלומר בסוגיית מערכת המשפט, לא ירד לחלוטין מסדר היום. ניתן להעריך, כי נכון לעת כתיבת המחקר המשבר מרוסן במידה מסוימת עקב הימשכות המלחמה ושימור האמון בנחיצותה. עם זאת, יש פוטנציאל משמעותי להתפרצותו מחדש ולהיווצרותו של משבר חברתי שאולי אף יעלה בחומרתו על האירועים הקודמים. כבר בשלב המלחמה הנוכחי (פברואר 2025) מחלוקות חברתיות רבות חוזרות לדיון הציבורי בישראל. ייתכן ומדובר בסימן נוסף למה שעלול להתרחש בישראל בעתיד הקרוב,¹⁰⁴ כאשר הסוגיות שעוללות להצית מחדש את המשבר החברתי, ביחד עם הסוגיות שהניעו את השסעים החברתיים לפני המלחמה הם:

- סוגיית החטופים הנמצאת במוקד הדיון התקשורתי, ובעת הנוכחית הפכה לסוגיה שבמחלוקת חברתית-פוליטית.
- הדיון בחוק הגיוס, המעצים מאוד את הדרישה לעקרון השוויון בעומס השירות הצבאי ואת ההכרה בעיקרון הרפובליקני. שני אלה עלולים להעמיק את המחלוקת החברתית בסוגיית גיוס החרדים ולהגביר את קולם של משרתי מילואים בדיון הציבורי.

¹⁰⁴ שורות אלה נכתבו בפברואר 2025.

- המתח המתמשך בעת כתיבת שורות אלה בין הדרג הצבאי לדרג המדיני. עם זאת, סביר להניח שמתח זה יפחת בהמשך עקב שינויים אפשריים בזהות ממלאי התפקידים בדרג המדיני או בצמרת צה"ל.
- עלויות הביטחון שצפויות להתברר בהמשך.

סוגיה רלוונטית נוספת בהקשר זה היא **מידת היכולת המעשית "לנצח" יריב חלש מבחינה צבאית אך נחוש ברוח הלחימה שלו**. בכל המלחמות שתוארו, היריב ה"חלש" לכאורה לא נכנע, כנראה מתוך תחושת חוסר ברירה או בגלל אידאולוגיה שהחברה ה"מערבית" מתקשה להבין את משמעותה. הוא המשיך להילחם עד שהחברה בצד ה"חזק" איבדה את סבלנותה, ובסופו של דבר, לאחר שנים ארוכות של לחימה, לחצה להפסיק את המלחמה בשל אובדן האמון בכדאיותה, שהוביל למשבר חברתי פנימי. אומנם, כפי שצוין לעיל, הנקין טוען,¹⁰⁵ שההנהגה המדינית איבדה את האמונה במלחמה עוד לפני שהחברה עשתה זאת, אך העובדה שתהליך דומה התרחש בכל המקרים שנבחנו, מעלה ספק לגבי אבחנה זו, שהרי בכל הדוגמאות שהובאו, החברה החזקה מבחינה צבאית לא הצליחה להשיג באופן מלא את מטרותיה הראשוניות. עולות השאלות:

- מתי צפויה חברה "חזקה" לאבד סבלנות להמשך מלחמה? קשה לתת תשובה לשאלה זו מתוך הנתונים שבידינו. קרוב לוודאי שהתשובה משתנה בהתאם לכל אירוע מלחמה, בין היתר בשל שינויים בסביבה כגון שינויים בתמיכה הבין-לאומית בלחימה, שינויים פוליטיים בתוך המדינה, שינויים במאפייני התקשורת וכיוצא באלה.
- מה הסיבות האפשריות לאובדן האמון בנחיצות המלחמה? מתוך ניתוח המקרים שנדונו, אפשר להעלות כמה השערות הרלוונטיות

¹⁰⁵ הנקין, י' (2006). כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות". **תכלת** 24_2. <https://bit.ly/2UwJBq0>. עמ' 54.

- ישראל. סביר שאם חלק מהן או כולן יתקיימו בו בזמן, החברה הישראלית תאבד אמון בהמשך המלחמה:
1. תחושת האיום הקיומי (ובעת כתיבת שורות אלה, בפברואר 2025, מדדי ממד"ה מצביעים על ירידה משמעותית בתחושת האיום);
 2. מלחמה שנמשכת לאורך זמן בעצימות נמוכה ללא אופק לשינוי בעתיד הנראה לעין;
 3. תחושה שהישגי המלחמה אינם מושגים בזמן סביר, שהם בלתי אפשריים להשגה או שההישגים המרכזיים כבר הושגו ואין הצדקה להמשך הלחימה. בהקשר זה יש לציין במיוחד את סוגיית החטופים, הבולטת מאוד בשיח הציבורי בישראל. היא עלולה להימשך לאורך זמן ולהעיב על תוצאות המלחמה, ובכך להעיב על תחושת ההישג של "חרבות ברזל";
 4. קושי מתגבר לקבל את היקף הנפגעים הגדל, את המחיר הכלכלי ואת שיבוש אורח החיים התקין. סביר שתופעות מסוג זה יופיעו במקביל או בעקבות הסיבות האחרות שצוינו.

מתוך אלה עולה סוגיה עקרונית נוספת: האם לאור האמור לעיל אנו מניחים, שישראל - מדינה מערבית ליברלית ודמוקרטית, שאזרחיה רגילים לחיי רווחה ולשגשוג כלכלי, ושהיא גם הצד החזק צבאית במלחמה הנוכחית - לא תצליח להשיג את מטרותיה במלחמה, כפי שאירע בשלושת המקרים האחרים? אנו סבורים שהתשובה אינה חד-משמעית מהסיבות שלהלן:

- במובנים מסוימים אפשר לראות את האופי של החברה הישראלית כדומה דווקא לזה של "הצד החלש" במלחמה האסימטרית בגלל נוכחות האיום הקיומי. במלחמות ישראל יש תמיד רכיב של איום קיומי וצורך הישרדותי, ובעת כתיבת המחקר הוא עדיין מלווה בטרואומה של שבעה באוקטובר. תחושה זו ייחודית לאזרחי ישראל ואינה קיימת בקרב אזרחי מדינות אחרות. היא עשויה להגביר את נחישות האזרחים בישראל להמשיך במלחמה, לפגוע

באויב כל עוד אפשר ולדחות את הופעת הסיבות לאובדן הנכוונות להמשך הלחימה כפי שתוארו לעיל.

- כפי שיצוין בהמשך, כל המלחמות שנדונו במחקר זה הניבו שינויים בתפיסת מאפייני המלחמה, לעיתים בהיקף עולמי ולבטח ברמה המקומית. עדיין לא ברור אילו שינויים צפויים בעקבות מלחמה זו, אך הם כנראה ייבחנו ביחד עם המאפיינים של מלחמת אוקראינה המתרחשת במקביל, ובהשפעת החששות בעולם ה"מערבי" מפריצתן של מלחמות נוספות בעתיד כחלק ממאבק בין-גושי מתעצם.

- בשל המאפיינים המיוחדים של מלחמת "חרבות ברזל" תיתכן מציאות שתפיסת תוצאות המלחמה תתפצל. לצד תפיסת הצלחה בזירת לבנון, סוריה ומול איראן, תיתפס התוצאה הכוללת בזירה העזתית כמורכבת יותר מבחינת תפיסת הישגיה, בעיקר עקב הטרואומה של שבעה באוקטובר (שהיא בלתי ניתנת לתיקון להערכתנו) ובשל סוגיית החטופים שפתרונה המלא עוד לא התממש.

בכל הנוגע להשפעה על הצבא, על מבנהו ועל אופן פעולתו, ניתן לומר כי בארבעת המקרים שנדונו בעבודה זו, המדינה המשתתפת (ואולי אף העולם המערבי כולו) למדה לקח משמעותי, והביאה לשינויים **תפיסתיים בנוגע למהות המלחמה לאחר סיום המלחמות, ובעקבות זאת גם לשינויים במבנה הצבאות**. מלחמת וייטנאם, מלחמת אלג'יריה וגם מלחמת לבנון הראשונה מילאו תפקיד חשוב בהבנה בעולם המערבי (וגם בישראל, אם כי במידה פחותה) כי מאפייני המלחמות השתנו, והשפיעו על שינויים משמעותיים בדפוסי הלחימה של צבאות. בעקבות מלחמות אלה נוצרו מונחים חדשים כמו: "צבא פוסט-מודרני", "מלחמה אסימטרית", "מלחמה היברידית", "עימות מוגבל", "מלחמה

בלתי רגילה" ועוד.¹⁰⁶ מושגים אלו הדגישו את הבולטות הגבוהה, לפחות בחשיבה ה"מערבית", של "מלחמות קטנות" ומתמשכות (protracted) על חשבון מלחמות גדולות שמטרתן "הכרעה".

- נדמה שמלחמת "חרבות ברזל" והמלחמה המתרחשת בימים אלה באוקראינה (ואולי גם החשש מפריצת מלחמות נוספות כמו בין סין לטייוואן ובין רוסיה למדינות אחרות באירופה) תורמות יחדיו לשינוי משמעותי בפרדיגמה. הן מחזירות את ההבנה בעלת ההשלכות המעשיות הניכרות, שמלחמות גבוהות עצימות לא פסו מהעולם, אף שחלק ממרכיבי המלחמות נמוכות העצימות – כגון לחימה בסביבת אוכלוסייה, מעורבות תקשורתית ובין-לאומית, מעורבות מערכות משפט, מלחמה על נרטיב ועוד – שרירים וקיימים. יש לציין עוד, כי חלק מהחוקרים סברו שלא חלו מעולם שינויים מהותיים במאפייני המלחמות. ייתכן שאופי המלחמות האלה מוכיח את צדקתם.¹⁰⁷

- מתוך למידת המלחמה הנוכחית ובמבט מהיר למלחמה באוקראינה, אנו מבקשים להציע את האפשרות לצמיחתן של מלחמות "נאו-טוטליות". מלחמות אלו הן טוטליות במהותן אך משלבות גם רכיבים של מלחמות אסימטריות בעצימות נמוכה. מאפייני מלחמות מסוג זה יכללו:

1. רכיבי מלחמה טוטלית: השקעת משאבים מצד הצדדים הלוחמים, שאיפה לכיבוש שטח, מספר רב יחסית של הרוגים

¹⁰⁶ ראו בהרחבה: בן-ארי, א' ומ' עירן-יונה (2013). פעילות צה"ל בתווך אזרחי: קונפליקטים היברידיים, לוגיקות מעורבות. בתוך: עירן-יונה, מ'. **היבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים של פעולת הצבא בתווך אזרחי**, צה"ל, במחנה, 86-62; גרין, ט' (2013). פעולה בתווך האזרחי לאור מאפייני המלחמות החדשות. בתוך: עירן-יונה, מ'. **היבטים סוציולוגיים ופסיכולוגיים של פעולת הצבא בתווך אזרחי**, מחלקת מדעי ההתנהגות (ממד"ה), צה"ל, במחנה, 21-61; Michael, K., Kellen, D., & Ben Ari, E. (2009). Introduction: wars and peace support operations in the contemporary wars: conceptual clarifications and suggestions, in Michael, K., Kellen, D., & Ben Ari, E. (Eds.). *The transformation of the world of war and peace support operations*. Westport: Praeger, 1-20.

¹⁰⁷ בזק, י', בן-שלום, ע', טיארג'אן, ר', סינגר, א' וט' סמוליארוב (2022). השלכות אפשריות של המלחמה באוקראינה על יחסי צבא-חברה בישראל: מחשבות ראשונות. **מערכות**. <https://bit.ly/3KejN1>

תוך רגישות מופחתת לנפגעים ב"צד החזק" או "המערבי" ושאיפה לניצחון צבאי מובהק.

2. רכיבי מלחמות אסימטריות בעצימות נמוכה: הבדלים ביחסי הכוח בין הצדדים הנלחמים, מעורבות בין-לאומית ניכרת, מלחמה מתוקשרת, מלחמה היברידית המכילה סוגי לחימה רבים (כמו גרילה, טרור ומלחמה בין צבאות) ופגיעה מכוונת באזרחים כחלק מטקטיקת לחימה - בעיקר של הצד החלש. אנו ממליצים להעמיק את הדיון על אפשרות של התפתחות מלחמה מסוג זה גם באזורים אחרים בעולם.

- בהקשר ישיר - מלחמות משמעותיות בעלות מעורבות גלובלית משמעותית כמו מלחמת וייטנאם ומלחמת אלג'יריה משנות סדרי עולם ומעצבות מחדש כוחות חדשים. עוד בעת כתיבת שורות אלה אפשר לומר בוודאות, שמלחמת "חרבות ברזל" היא מלחמה בעלת השלכות בין-לאומיות ובין-גושיות נרחבות. יחד עם מלחמת רוסיה-אוקראינה המתנהלת במקביל, היא עשויה להשפיע ולהוות חלק מהגורמים או הסממנים להתארגנות מחודשת של סדרי הכוחות בעולם, ולשנות את העולם מחד-קוטבי לעולם דו-קוטבי או רב-קוטבי.

סוגיה אחרונה שנרצה לדון בה נוגעת להבנה, ששינויים במאפייני המלחמה, כפי שתוארו לעיל, לוו בארה"ב ובצרפת באובדן יוקרה ניכר לצבאותיהן, ועוצמת האובדן התגברה ככל שנמשכו המחאות נגד המלחמה. בישראל, לעומת זאת, מלחמת לבנון הראשונה לא השפיעה מהותית לרעה על האמון בצה"ל, שכן את עיקר הביקורת על המלחמה ספגה הממשלה. אף על פי כן, נראה כי לפחות בשלבים שונים של מלחמת "חרבות ברזל" ניכר פחות זמני באמון בצה"ל, כנראה בהשפעת חוסר ההצלחה הנתפס של המלחמה, שהרי זו הסיבה לשינויים שהיו ברמת האמון בצה"ל בישראל לאורך השנים.¹⁰⁸

¹⁰⁸ טיארג'אן, ר' (2021). תמורות בדעת הקהל היהודית בישראל בעת אירועי לחימה בעצימות נמוכה, 2002-2019, עבודת דוקטורט שהוגשה לאוניברסיטת שטרסבורג.

האם אנו עומדים בפני מציאות חדשה, שבה יוקרתו של צה"ל משתנה בעקבות תוצאות מבצע "חרבות ברזל"? שהרי יוקרה זו קשורה מאוד לתפיסת יכולותיו המקצועיות. נעריך בזהירות שגם אם תהיה השפעה כזו, היא תהיה מוגבלת, מכיוון שכבר היו בישראל בעבר אירועי לחימה שנתפסו ככישלונות, כמו מלחמת יום כיפור, מלחמת לבנון הראשונה (שנדונה בדיון הנוכחי) ומלחמת לבנון השנייה.¹⁰⁹ אומנם הללו פגעו זמנית בתפיסת הציבור את יכולותיו המקצועיות של צה"ל, אך הם לא ערערו משמעותית את האמון הבסיסי בו. נעריך בזהירות, כי מצב זה יישמר כל עוד תמשך תפיסת האיום ויימשך גיוס החובה לצה"ל, תוך שימורו כ"צבא העם" או כ"צבא אזרחים".

עם זאת, ממצאי הסקרים שעורכים מגוון ארגונים במהלך מלחמת "חרבות ברזל" מעלים חשש, **שייתכן שכחלק מהפוליטיזציה המתרחבת בחברה הישראלית, לראשונה נוצר פיצול עקרוני בין הערכת הציבור את צה"ל כצבא לבין הערכתו את מפקדי הצבא.** מפקדים אלו, יותר מאשר בעבר, סופגים ביקורת שאינה תלויה בהכרח בהערכת פעילותו של צה"ל.¹¹⁰ האם תהליך זה עשוי להתפתח לפיצול ארוך טווח? נראה שהדבר תלוי במגוון רחב של סוגיות, כמו יחסי הדרג הצבאי והדרג מדיני, מאפייני הפיקוד העתידי של צה"ל, תוצאות המלחמה הנוכחית והאופן שבו ייתפס ניהולה בעיני הציבור.

¹⁰⁹ על מלחמת לבנון הראשונה ראו לדוגמה: מטכ"ל/אכ"א/מחלקת מדעי ההתנהגות. ענף מחקר כ"א. סקר עמדות משרתי הקבע מספר 8. 28 בספטמבר 1983. על מלחמת לבנון השנייה ובאופן כללי ראו לדוגמה: טיארג'אן, ר' (2021). **תמורות בדעת הקהל היהודית בישראל בעת אירועי לחימה בעצימות נמוכה, 2002–2019**, עבודת דוקטורט שהוגשה לאוניברסיטת שטרסבורג.

¹¹⁰ *INSS* (2023–2024). **סקרי עמדות ציבור בעת "חרבות ברזל"**. המכון הישראלי לדמוקרטיה (2023–2024). **סקרי עמדות ציבור בעת "חרבות ברזל"**. כמו כן, תוזכר הרצאת פרופ' תמר הרמן מהמכון הישראלי לדמוקרטיה (2022) על התגברות הפוליטיזציה בחברה הישראלית.

נספח: סיכום אירועי הלחימה שסוקרו ומאפייניהם

תמיכה חברתית במדיניות הממשלה	תפיסת האיום ברמת הפרט של האזרחים	אופן האיום של האויב	מדיניות המלחמה של "הצד החזק"	מהות המשבר	
תחילה גבוהה, ככל שעבר הזמן - ירידה באמון.	נמוכה מאוד, אין איום בצרפת, איום ניכר בקולוניות.	פעולות גרילה וטרור נגד המתישבים והצבא באלג'יריה.	שימור השטח הכבוש: נגד התקוממות (כולל טרור נגד מתיישבים).	בעד או נגד מעורבות במדינות זרות: האם להישאר באלג'יריה או לתת לה עצמאות.	מלחמת אלג'יריה
תחילה גבוהה, ככל שעבר הזמן - ירידה באמון.	אין איום.	פעולות גרילה, טרור ומלחמה עצימה - נגד צבא ארה"ב וצבא דרום וייטנאם..	תיאוריות הקלפים. אם וייטנאם תיפול הקומוניסטים יתחזקו.	חלק מהמלחמה הקרה וממאבק בין גושי, המלחמה נועדה לשימור הדומיננטיות מול הקומוניזם.	מלחמת וייטנאם
תחילה גבוהה, ככל שעבר הזמן - ירידה באמון.	איום משמעותי בתחילה על תושבי הצפון, לאחר מכן איום ממותן.	גרילה ואחר כך טרור תמ"ס. איום על הכוחות ברצועת הביטחון ועל תושבי גבול הצפון.	החזקת רצועת הביטחון להגנה על תושבי הצפון.	בעד או נגד מעורבות במדינות זרות, מניעת פגיעה בשטח ישראל.	מלחמת לבנון הראשונה
תמיכה נמוכה בממשלה לעומת תמיכה במלחמה ומטרותיה (עד פברואר 2025, מועד כתיבת שורות אלה, המלחמה עדיין בעיצומה).	איום קיומי בתחילה, איום משמעותי בהמשך.	פעולות טרור, ירי תלול מסלול וגרילה. מתקפות טילים מאיראן נגד ישראל. ניסיון לדה-לגיטימציה של ישראל. האיום על תושבי ישראל פחת בהדרגה.	הסרת האיום בדרום, פגיעה בחמאס ושאיפה להחזרת החטופים בעזה (מטרות משלימות או סותרות?), הסרת האיום, פגיעה בחיבאללה והחזרת המפונים מהצפון.	חוסר אמון במערכות השלטון בדגש על מערכת המשפט ועל המערכות הביטחוניות. בהמשך ביקורת על אופן ניהול עניין החטופי.	מלחמת חרבות ברזל, עד נובמבר 2024

השפעה על הצבא	מעורבות הצבא במשבר החברתי	סדר הדברים בין חברתי לביטחוני	הרחבת תשתית כוח אדם והשפעותיה	יסוד ההתנגדות למדיניות הממשלה
שינויים מבניים ותפיסתיים בעקבות המלחמה, אובדן יוקרה, אימוץ תפיסות לחימה חדשות.	גבוהה - עד כדי "מרד".	בתחילה יש קונצנזוס צרפתי במטרות המלחמה, אך התפתח משבר ביטחוני שהוביל למשבר חברתי.	הרחבה ניכרת של תשתית כוח האדם של הצבא באמצעות מגוון מנגנונים, אשר העצימו \ השתלבו במחאה כנגד המלחמה.	מאבק: להישאר באלג'יר או לצאת ממנה. שינויים לאורך הזמן, המושפעים מהיקף הנפגעים ומהתנגדות אזרחית מתגברת למטרות המלחמה.
שינויים מבניים ותפיסתיים בעקבות המלחמה, אימוץ תפיסות לחימה חדשות.	מעורבות ישירה ועקיפה בהיווצרות שסעים חברתיים.	משבר ביטחוני-מדיני גלובלי שמוביל למשבר חברתי.	שינויים ניכרים בהיקף הגיוס. מדיניות הגיוס יצרה אי-שוויון שעורר מחאה, אשר בתורה הביאה לשינויים במדיניות, ובטווח הארוך היו גורם לשינוי מודל הצבא.	שינויים בהתאם לשלבי המלחמה, הבנת חלקיות ההצלחה הצבאית, היקף נפגעים נרחב, התנגדות אזרחית מתגברת למטרות המלחמה.
מקרים נקודתיים של קצינים חסרי אמן במטרות המלחמה, אימוץ תפיסות לחימה חדשות.	סביל יחסית, אירועי התנגדות משמעותיים אך נקודתיים.	משבר ביטחוני שמוביל למשבר חברתי.	גיוס מורחב של מילואים; מחאה משולבת במחאה הכללית כנגד המלחמה. השפעה חברתית מתונה.	התנגדות להמשך המלחמה והשהייה, תפיסת חוסר התכלית למלחמה, היקף נפגעים גבוה.
משבר אמן בתחילת המלחמה, היערכות לשינויי תפיסה ומבנה.	בינונית, הצבא מעורב על ידי המערכת הפוליטית.	משבר חברתי, שמועצם (!) על ידי משבר ביטחוני.	הגדלה משמעותית של היקף המתגייסים למילואים והכבדת עומס השירות, בעיקר במילואים, ועוד. עד פברואר 2025 - מתקבל בדרך כלל בהבנה בדת הקהל.	תמיכה בסיסית נמוכה בממשלה לצד תמיכה בצורך במלחמה, על רקע השסע החברתי שקדם למלחמה, מדיניות ניהול המלחמה והשאפה להחזרת החטופים והמפונים לבתיהם.

מלחמת "חרבות ברזל" מעלה שאלות לגבי יחסי צבא-חברה בעת מלחמות ארוכות: באיזו מידה חברות יכולות להתגייס ולהתמודד עם מלחמות לאורך זמן, הדינמיקה של דעת קהל כלפי הצבא ומוסדות השלטון בעת מלחמה ועוד. המחקר מנסה ללמוד משלוש מלחמות עבר (מלחמת אלג'יריה, מלחמת וייטנאם ומלחמת לבנון הראשונה) על אפשרויות להתפתחויות ביחסי צבא-חברה בישראל בעת ובעקבות מלחמת "חרבות ברזל".

*

ד"ר רוני טיארג'אן-אור - ראש תחום מו"פ תשתית בממד"ה-צה"ל וחוקר יישומי עצמאי. חבר בוועד המנהל של אגודת חוקרי צבא-חברה בישראל.
תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל - ראש תחום מחקר במרכז דדו ולשעבר מפקד המרכז. ספריו האחרונים עסקו במפקדות היבשה ובאמ"ן.

"מחקרי מרכז דדו" הינה סדרת פרסומים עיתית ברוח הגישה המערכתית והביקורתית העוסקת בסוגיות המצויות במוקד סדר היום של צה"ל. המחקרים זמינים באתר האינטרנט של מרכז דדו.

מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית

מערך מדעי ההתנהגות (ממד"ה)

משרד הביטחון - ההוצאה לאור

